

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
ХЛІ

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор
*Др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан
др Слободан Реметић, др Драго Ђугић*

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1995

АСИМ ПЕЦО

ТРЕЋЕ ЛИЦЕ МНОЖИНЕ ПРЕЗЕНТА ГЛАГОЛА ТИПА: *НОСИТИ*,
ВОЉЕТИ И *ДРЖАТИ* У ГОВОРИМА ШТОКАВСКОГ НАРЈЕЧЈА

1. У Малој српској граматици, штампаној пред Рјечником из 1818, Вук је дао као обрасце промјене глагола својега трећегга спрезања, глагола на *-им*, ове конјугационе облике: *мјерѣм — мјерѣ, држѣм — држѣ, вртѣм — вртѣ, мутѣм — мутѣ, љубѣм — љубѣ* (стр. LXVI). Тај конјугациони образац остао је до данас књижевнојезичка норма. То јест, глаголи Белићеве VII и VIII врсте имају у 3. л. мн. през. облички наставак — *e*: *носе, воле, држе*. Овакав став књижевнојезичке норме није без оправданих разлога. Проф. Ивић истиче да је „систем „наставака глаголских облика сачувао... завидну стабилност од Вуковог језика до данас“ (Поговор, стр. 135), што се за друге граматичке категорије не би могло рећи. То, другачије речено, значи да је основица од које је полазио Вук при писању своје граматике — то је говор његовог родног Тршића, или, шире, родног краја његових предака — Дробњака, имао стање које нам даје Вук у Граматици, а које и данас карактерише већину новоштокавских говора. Истина, нама је данас познато да многи народни говори, па и они новоштокавског типа, знају и за нека одступања од Вуковог обрасца, тј. од књижевнојезичке норме. Каково стање нам нуде штокавски говори данас у трећем лицу множине презента глагола типа *носити, вољети, држати*, покушају показати на страницама које слиједи. А прије тога да видимо какво стање нам нуди данас, у наше дане, Вуков Тршић и родни крај Вукових предака — Дробњаци.

2. У Вуковом Тршићу, према подацима Берислава Николића, данас имамо, као обичан наставак *-e* у 3. л. мн. презента глагола Белићеве VII и VIII врсте. Ту имамо: *бѣве, нагрѣде, дпазе, љвере*. Али, више није и искључиво тако. Тршићки говор, наиме, данас зна и за појаву обличког наставка *-у* мј. *-e*: *ддлазу, ддносу, мдту* (Николић, Тршић, 420).

У говору Пиве и Дробњака, према подацима које налазимо у опису говора тих крајева у раду проф. Ј. Вуковића, нема одступања од Вука. Ту је још увијек облички наставак *-e* у 3. л. мн. презента глагола типа *носити, вољети, држати* : *носе, воле, држе* (Вуковић, Пива, 68).

Такво стање налазимо и у говору Ускока (Станић, Ускоци, 242), али се већ у Колашину, управо у говору околине Колашина, јавља и *-у* мј. очекиваног *-e* (Пиржурица, Колашин, 163). За ту особину знају и говори источне Херцеговине. Углавном Муслимани (Пецо, источна Херцеговина, 151—152).

Ово би говорило да је Вук у својој граматици дао стање које је могло карактерисати говор његовог Тршића, у његово вријеме, и стање које су донијели његови прсци из родног краја, из Дробњака, јер такво стање у тим крајевима још увијек карактерише тај конјугациони образац. Оно мало изузетака од тога које налазимо у опису тршићког говора, а и говора источне

Херцеговине, може се двојако тумачити. Прво, тршићко: *ддлазу, мдлу*, могло се јавити у процесу аналогije. Према осталим глаголима који имају у 3. л. мн. облички наставак -у, што, иначе, прати овај глаголски тип и у другим нашим говорима и о чему се често говори у описима тих говора. Друго, источнохерцеговачко: *ддлазӯ, гднӯ, ндсӯ, држӯ, жсивӯ, звѣчӯ* биљежено је у муслиманским срединама (Борач, Кула, Кљуна, па и у Дабру је тај примјер могао бити забиљежен од Муслимана). А, како ће се ниже видјети, код Муслимана је ово честа појава. Према томе, од источне Херцеговине, преко Пиве и Дробњака до Тршића још увијек имамо у 3. л. мн. презента глагола типа *носити, држати* наставак -е. Изузеци су мали, и лако објашњиви.

3. Из историје српскохрватског језика знамо, да се и тога подсетимо, да се сви наши глаголи, према односу инфинитивне и презентске основе, могу подијелити на осам врста (Белић). Према тој подјели глаголи од I до V врсте имају у презентској основи -е у свим лицима осим 3. л. мн. у коме је облички наставак -у (*тресем — тресеш — тресу; рвем — рвеш — рву; тонем — тонеш — тону, чујем — чујеш — чују, пишем — пишеш — пишу (пис-јем, пис-ју)*). У VI врсти имамо однос -а, -ел-је према -ју у 3. л. мн.: *знам — знаш — знају, умѣм — умѣш — умѣју, питам — питаш — питају*. И ту, као што видимо, имамо „онај наставак који и у групама од I—V, тј. у које се додаје на основу са сугласником j“, што говори да је и у другим лицима било -јем — -јеш, тј. да је било *знајеш, умејеш, питајеш*, као што је и данас у руском језику, и као што је било у старословенском језику. У нашем језику „међутим, од најстаријих времена тамо где у инфинитиву нема j“ имамо -а, односно -е, осим у 3. л. мн. гдје је -ју, -еју/-ију, -ају: *знају, умеју/умију, питају*. Глаголи VII и VIII врсте (*носити, волеги/вољети, држати*), за разлику од свих других врста, имају у свим облицима и једнине и множине, осим 3. л. мн., испред личног наставка вокал -и. У 3. л. мн. је облички наставак -е: *носим — носиш — носе, волим — волиш — воле, држим — држиш — држе* (Белић, Историја сх језика, 53—56). Даничић нам у својој Историји облика нуди од XV вијека понеки примјер уопштавања наставка -у и у 3. л. мн. презента глагола VII и VIII Белићеве врсте: *приповиду, повиду, заповиду*, ако је од *приповједити, заповједити / приповидити, заповидити*, а није од -вѣдети (Даничић, Историја облика, 292, в. и Белић, Историја сх језика, 58). Даничић има и: *живу, оживу*, што је према: *живсти, оживсти*; ту имамо и: *обајму, обујму*, што може бити и према савременом *обајмити, обујмити*, тј. и то би могло говорити о доста раном мијешању обличких завршетка у овоме облику презента оних, који стоје према старијим облицима инфинитива, и оних који стоје према новијим облицима инфинитива, али са замијешеним завршетком -е завршетком -у.

4. Да би се добила што цјеловитија слика о овоме облику у говорима штокавског нарјечја као дијалектолошког идентитета, овдје ће се указати на стање које налазимо у већем дијелу говора тога нарјечја на основу постојеће литеартуре, моје грађе, одбрањених магистарских радова и докторских дисертација (који до данас нису објављени), а за подручје Босне и Херцеговине користиће се, поред извора тога типа, и подаци које нам нуди сакупљена грађа за дијалектолошки атлас (Босанскохерцеговачки комплекс, пет књига).

5. Познато је да се сви штокавски говори могу дијелити према различитим критеријумима: према рефлексима старога вокала јат (Ѣ), према степену развијености деklinације и акцентуације, према рефлексима старијих гласовних група: **stj*, **zdj*, **skj*, **zgj*; према територијалној припадности, и сл.

У овоме раду сви говори штокавског нарјечја, прво, груписаће се према рефлексима старих сугл. скупина **stj*, **zdj*. . ., на *штокавске* (у којима мјесто тих скупина имамо сугл. групе *шт* и *жд*: *штета*, *огњиште*; *мождани*) и *шћакавске* (у којима мјесто тих скупина имамо *шћ* и *жш*: *шћета*, *огњишће*; *можшћани*), а у границама тих двију скупина узимаће се у обзир територијални критеријум, рефлекси јата и развијеност деklinације и акцентуације, тј. узимаће се у обзир остали могући критеријуми.

На крају ће се указати на стање ове особине у нашим говорима који се, од раније, налазе ван граница наше језичке територије, а и ван граница наше земље.

II

ШТОКАВСКИ ГОВОРИ

1. Говори призренско-тимочког типа

У говорима призренско-тимочког типа, који цјелокупном својом структуром чине нешто посебно у нашој дијалектологији (в. Белић, ДИЈС, Ивић, Дијалектологија, 108—129, Пецо, Преглед дијалеката, 42—58), немамо јединствену слику ни облика 3. л. мн. презента глагола типа *носити*, *волети*, *држати*. За те говоре проф. Белић констатује: „Према овоме облику деле се дијалекти ист. и јужне Србије у две групе: јужноморавски дијалекат, који има проширен наставак за 3. л. пл. и тимочко-лужнички и запањски који имају старе наставке. У последњој су групи стари услови само у толико промењени, што основе на *и*, имају, готово чешће, наставак *у*“. Ту се наводе бројни примјери, као: *батале*, *брзе се* (јуре се), *вреве* (говоре), *говоре*, *угдвге*, *јаве*, *улазе*; али и: *бежу*, *обесу*, *блеју*, *балу*, *брану*, *броју*, *вѣлу*, *виду*, *врзу*, *врѣву*, *вршгју/врѣштју* (Белић, ДИЈС, 512—513). А јавиће се и облички наставак *-в*: *обѣсив*, *давив се*, *жалев*, *зборив*, *постив*, *запрѣсив*, *осѣтив* (исто, 531—535).

Маринко Станојевић, за говор тимочке зоне, која је ушла у границе Белићевих дијалеката источне и јужне Србије, констатује да у 3. л. мн. презента глагола типа *носити*, *трчати* „место завршетка *е* чује се једновремено и *у*: *носу*, *трчу*, *виду*“ (М. Станојевић, Тимочки дијалекат, 413).

Скорија испитивања говора ове зоне унијела су и ту подоста новијих података. Тако имамо:

— у ђаковачком говору наставке *-в*, *-ију* и, рјеђе, *-у*: *видив*, *вадив*, *вѣрив*, *задив*, *запалив*, *јавив*, *купив*, *издржив*, *искварив*, *носив*, *седев*, *да балев*, *да улазев*; као и: *дхеју*, *нећеју*, *седѣју*, *стражеју*, *радеју*; *жсвију*, *обесију*, *носију*, *оборѣју*, *радију*, *зарадију* и, рјеђе: *носиу*, *дхеу*, *нећеу*, *радиу* (Стеванки вић, Ђаковачки, 123—124). Стање које нам пружа ђаковачки говор свједочи о преплитању

различитих наставака у тој говорној зони и још непревредној ситуацији (в. Павловић, Јањево, 100—101);

— у јањевском говору имамо наставак *-ију*: *баџију, вџдију, -ију: болију, вџдију, грџдију, заврџију косу, нџсију, радџију, седџију, уговорџију свџдбу* (Павловић, Јањево, 99—102);

— у говору Сретечке жупе имамо („продор из Македоније“) облике са уопштеним наставком *-ет, -иет*“ (Поваловић, Јањево, 101); Ту налазимо: *да брањет, видет — виђет, кџсет, мџлет, пишетет, да прањет, да седет, грањсет, цвиљјет* (Павловић, Сретечка жупа, 197—198);

— у говору Срба старинаца у Приштини јавља се наставак *-у*: *вџду, глџбу, нџсу* (Барјактаревић, Приштина, 219);

— у говору Гњилана имамо уопштен облички завршетак *в: се брџчив, вџлив/вџлев, зџбрив, вџдев, пџнгив, ћџгив* (Барјактаревић, Гњилане, 284);

— у прешевско-бујановачком говорном типу имамо, исто тако, уопштен наставак *-в: потџрчив се, потџрчив гу, сушив се*. Наставак *-в* је „општа особина“ и има „превагу“ над осталим завршенима;

— у лесковачком говору облички завршетак је *-в: радив, болив и болџв, правив, грчив, обџсив, загубив*, али и: *мџлу, говору, вџду, проџду, вџлу, седу, спџру, мислу, бџлу, зџору, вџду, раду, полиру* (Михајловић, Лесковац, 45);

— говор Црне Траве и Власине — уопштава се наставак *-у: вџлу, мџлу, нџсу, раду*. Наставак *е* ће се јавити у зони која је ближа Лужници (Вукадиновић, Црна трава, 251, 252);

— у говору Сиринићке жупе, шарпланинска област, преовладава наставак *-у: нџсу, гџсту, крџсту, пуџсту, лџгу, гџру, дрџу* (Р. Младеновић, Сиринићка жупа, 83);

— у говору Бучума (тимочко-лужнички говорни тип) и Белог Потока (сврљишко-заплањски говорни тип) не налазимо облике типа: *носу, волу, раду*, али се јавља: *бежџе и бежџу, лежџе и лежџу, блејџе и блајџу, бојџе се и бојџу се, пиште и пиште* (Богдановић, Бучум, 79);

— у говору Алексиначког Поморавља преовладава наставак *-у: бежџу, белџџу, болу, вџзу, вџду*. У зони која се налази источно од Алексинца јављају се и облици на *-е: вџзе, се вџле, дрџџе, љубе се, нџсе* (Богдановић, Поморавље, 189);

— у говору Лужнице имамо очуван облички наставак *-е: гџзе, гџтве, мџме, пџзе, сналџе се, вџде, волџе се, жџве, седџе, дрџџе, лежџе, грџџе*, иако ће се и ту јавити наставак *-у* уместо изворног *-е: висџу, велџу, вргџу, седџу, лежџу, поџту* (Тирић, Лужница, 85).

2. Косовско-рессавски говорни типови

У овој говорној зони разликујемо двије подгрупе према наставцима у 3. л. мн. презента глагола типа *носити, држати*.

У првој подгрупи, гдје имамо Левач и Трстеник, налазимо стање као и у нашем стандардном језику, само наставак *-е*. Тако имамо:

— у Левачу: *бече се, се борѣ, брање, буше, вѣде, вѣде, вѣсе, вѣде, вѣзе, вѣле, врате, врше, говѣре, грчѣ, заборѣве* (Симић, Левач, 389—391). Истина, у том говору облички наставак -у проширује се на други начин: додаје се на готов облик 3. л. мн. презента глагола *моћи* и *хтјети*: *не мѡжеу, мѡжеу, нѣћеу, дѣеу, штѡ ћеу?* (исто, 391);

— у Трстенику: „У 3. лицу множине нема разлике према књижевном језику. Глаголи VII и VIII врсте имају -*ѡ* као наставак, а -*е* као финални вокал основе. У осталим лицима јединине и множине финални вокал основе је -*и*“ (Јовић, Трстеник, 134).

У другој подгрупи говора овога типа имамо све друге говоре. Тамо имамо поред облика на -*е* и облике на -у; исп.:

у говору ђердапске зоне: *повѣиуу плѡту, да рѡду, да вѣду, да се складну, да говѣру, вѣлу, лѡву рибу, жѣву, да се пресѣлу, плѣну, увѡту, складну* (Пецо, Ђердап, 207);

у говору Ресаве: *ѡни прѡву, се дѡву, ѡчу, да погѡну, које ће да вѡжу, слѡжу, не рѡду, грѡжу, слѡву, нагѡсту, прѡву кућу* (Пецо—Милановић, Ресава, 347). И ту имамо: *нѣћеу, нѣће(ј)у, чак и рѡдеу* (исто, 348), а јавиће се и наставак -*ду*: *грѡѡду, мѡжеду, скаѡѡду* (исто, 348);

у говору Раче Крагујевачке: *оѡсу, рѡду, растѡру, дрѡју, мѡлу, седѡ, рѡшу, грѡжу, осѡду, грѡју, иако ту има мјеста у којима је обичан и наставак -е, а јавиће се и наставак -ду: чекѡду, пѡваду, дрѡду* (Р. Павловић, Рача, 45);

— косовски говорни тип, узет као дијалекатска цјелина, има уопштене обличке наставке -у и -*ју/-ију*: *видију, носију, радију; дрѡију, лежију, бежију*.

Сјеверна зона ове говорне цјелине, која заузима „простор од Косовске Митровице на југ до линије која спаја јужне огранке Чичавице с јужним огранцима Пруговца (Султан-тепе)“ зна и за двојне ликове: *носе* и *носу, виде* и *виду* (Барјактаревић, Истраживања, 37, 116—118);

— двојаке наставке, тј. и -*е* и -у, налазимо и у другим говорима овога говорног типа. Тако имамо у говору села Мрче, код Куршумлије: *гѡну, грѡшу*. Ту је и *остѡру*, али је и: *остѡрем* (Радић, Мрче, 30);

— у говору Доње Мутнице, код Параћина, имамо уопштен наставак -*ду*, код неких глагола VII врсте: *седѡду, летѡду, болѡду, велѡду*, поред „новијег *седѡ, летѡ, болѡ, велѡ*“. Ту, међутим, глаголи типа *молити* „увек имају -*е*, никад -у“ (Софија Ракић, Доња Мутница, 100—101);

— говор околине Куршумлије има у овоме облику двојаке наставке -у, као обичније данас; и -*е*: *рѡду, нѡсу* (у тексту стоји *нѡси*) *вѣду, дрѡжу, прѡжу* уз: *нѡсе, рѡде, дрѡѡ* (Вукићевић, Куршумлија, 407);

— говор Блаца и околине, ако се може судити на основу примјера датих у опису гласовног и акценатског система тога говора, има само облике на -*е*: *да лежѡ свѣ зѡјно* (Арсовић, Блаце, I, 77); *запѡте стѡку, прѡве чѡрбу, гѡре колѡире, гѡре вѡду* (Арсовић; Блаце, II, 79);

— у говору села Чумића налазимо, обично, наставак -у: *вѣдѡ, нѡсѡ, летѡ, цѡчѡ* (Барјактаревић, Чумић, 20);

— у биограчићком говору, а под тим појмом подразумејива се „говор оних села у околини Београда која имају делимично пренесену акцентуацију, а код којих је стари *н* са последњег слога пренесен на претходни кратки слог обично као *н*, а не као *н*“ (Ивић, Биограчићки говор, 135) имамо у 3. л. мн. презента глагола VII и VIII врсте наставак *-е* замијењен наставком *-у*: *раду, ндсу, врагу, говдру, мучу се, љубу, жѣну се, калѣму, веселу се, крсту се, прѣву, кдсу, вѣлу се, жѣру, пушу...* (исто, 164).

— и копаоничка говорна област зна за облички наставак *-у*, поред *-е*, али и *-ду*: *покупу, они ућуте, велиду* (М. Грковић, Копаоник, 157—159).

И у другим говорима овога типа налазимо ширење наставка *-у* мј. изворног *-е*. Такво стање имамо у говору Александровачке жупе и Бруса, гдје је, истина, наставак *-е* још увијек чешћи од наставка *-у*: *вѣде, вѣде, вѣле* (хвале), *вѣре, брѣне, зѣре, љубе, млѣте, ндсе, седѣ, трчѣ, чинѣ, тѣре*; поред: *вѣду, вѣду, велу, ндсу, раду, уаѣту, удѣру* (Алексић—Вукомановић, Основне особине, 307).

За косовско-метохијску говорни зону Гл. Елезовић, у своме Речнику, нуди скоро искључиво облике са наставком *-у*: *бѣзду, бѣберу, блѣшту, брѣну, брѣсѣду, брѣту, бучу, вѣчу, граду, гѣду, дрѣсу, леѣсу, седу, тѣру, фѣлу, чѣсту*; поред: *гѣле, зѣре, истѣле, чѣне* (в. и Алексић—Вукомановић, Основне особине, 307), за метохијску област исп. и код Барјактаревиха (Метохија, 214—215), а за Ибарски Колашин в. Барјактаревиха, Колашин, 256, гдје, такође, наставак *-у* потискује првобитни наставак *-е*. Ту имамо: *вѣдѣ* и *вѣду, ндсѣ* и *ндсу, радѣ* и *раду*. Барјактаревиха каже: „Рекао бих да је наставак *-е* чешћи“ (Истраживања, 424). Према мојим подацима у Ибарском Колашину имамо поред: *раду, трајсу* још и: *нѣнеу, дѣнеу, мѣжеу*, што би говорило да се облички наставак *-у* намеће као једини завршетак за 3. л. мн. презента (Божовић, Колашин);

— у говорима зоне средњег Ибра, Муслимани у зони која припада зетском говорном типу, знају за наставак *-у*, поред *-е* које карактерише говор Срба те зоне; а у зони која припада косовском говорном типу и Срби и Муслимани знају за *-у*: *говдере, дондсе, нѣде, попусте, поѣале, гѣзе, ноћѣ, зѣре, брѣне*; и: *прѣву, раду, трајсу, полѣзу, слѣжу, жѣлу, трчу, жѣну се, обѣву, заплѣну*. Ту и: *чѣсте, трошѣ, ноћѣ, фѣле, рѣне*, као и: *нѣнеу, дѣнеу, мѣжеу; ѣду* (Божовић, Ибар);

— у прскодунавским говорима овога типа, Ивићев смедеревско-вршачки говорни тип, уопштено је *-у* или *-ду* (Ивић, Дијалектологија, 89; Поповић, Треће лице множине, стр. 7, сепарата; Ивић, Хере, 340; Ивић, Банат, 152). Ту је: *вѣлу, гѣру, прѣву, плѣту, мрзу, седу, стѣду, трчу* (Ивић, Банат, 152). Оваквим образовањем 3. л. пл. през. створене су, како констатује проф. Ивић, „три потпуно паралелне промене у презенту, *-е*, *-а*, и *-и* промена, не више разнообразне као у књижевном језику (у тексту грешком *-езику*, А. П.)“: *мѣтем — мѣту и мѣтеду, вѣлем — вѣлу и вѣледу, вѣнчам — вѣнчу и вѣнчаду, лежѣм — лежѣу и лежѣду*“ (исто, 152), чиме се банатски говорни тип издваја као посебан „у односу на све остале говоре у околини“ (исто). Из говора Банатских Хера наводим неколико примјера за овај облик: *лѣту, пушту, седу, трчу, дрѣсу, трчу; мрѣду, дрѣду, нѣнеду; болиду, видѣду, седѣду, лежѣду* (Ивић, Хере, 340—341).

— говор Буњеваца Суботице и околине, такође, има -у мј. -е: *бѣжу, гдну, ддлазу, кјпу, мјслу, праву, уз -ду: мјрјду, вадјду, вјдјду* (Јб. Прцић, Суботица, 54).

3. Шумадијско-војвођански говорни типови

Под овим називом подразумејемо све новоштокавске екавске говоре у границама Србије. Ту, опет, како нам и сам назив ове говорне скупине казује, разликујемо шумадијски говорни тип и војвођански говорни тип, или, боље, говорне типове. У границама тих зона имамо овакво стање облика 3. л. пл. презента глагола типа *носити, држати*:

а) шумадијски говорни типови:

Какве прилике владају у шумадијским говорима када је у питању наставак 3. л. мн. презента, па и тога облика од глагола Белићеве VII и VIII врсте, показао је Сл. Реметић у своме опису говора централне Шумадије. Централна шумадијска област зна за оба наставка, и за -е, и за -у: *набаве, баце, бѣлѣ се, бдјѣ, брѣне, брдјѣ, буде се, држѣ; поред: обѣру, бѣчу, бегѣну, бѣлу га, блѣју, бдју се, борѣву, брѣну, бѣну се, вабу, ваѣру, вѣчу, вѣду, вѣзу, вѣту, дрѣчу, држѣ, држѣ* (Реметић, Шумадија, 301—304). На основу карте која се даје уз текст, долази се до закључка да је наставак -е обичнији у зони која се налази западно од линије Арнајево—Партизани. Источно од те линије преовлађују примјери са уопштеним наставком -у (в. карту на стр. 303). Реметић ту констатује да наставак -е претеже „у шумадијској и ваљевској Колубари, да би сасвим преовладало (тј. -е, А. П.) у ваљевској Подгорини“. А старије стање није нарушено ни у Гружи (Реметић, исто, 306);

— у гружанском говору, према подацима које нам нуди Игрутин Стевовић у опису говора тога краја, имамо класичне обличке завршетке, тј. имамо наставак -е у 3. л. мн. презента глагола Белићеве VII и VIII врсте, уп.: *зубѣ, брѣѣ (453), дѣне (475), дубѣ (482), црпѣ (482)*, иако и: *дѣју, нѣју* (Стевовић, Гружа, 475);

— у говору Мачве у „3. 1. рл. праес. VII и VIII Белићеве врсте шири се наставак -у м. -е“ па ту имамо: *мѣчу, нѣћу, пѣшѣ, трѣчу, жѣру, кѣћу, кѣпу се, навѣлу, нагѣварѣ, нѣсу, обѣлѣчу, ѣсвојѣ, пѣзу, прѣвѣ;*

али и: *зубѣ, пѣшѣ, гѣдѣ, ѣзѣ, нѣсе, ѣпѣ, ѣворѣ, пѣлѣ, пѣгѣ, прѣмѣтѣ, угѣворѣ, ѣзѣ, вѣдѣ, зѣворѣ, зѣнѣ;*

једино од гл. *хтеги* 3. л. пл. презента има редовно -у: *ћу, дѣћу, нѣћу*: *ѣни ћу дѣћу, дѣћу ѣни, нѣћу да прѣмѣ* (Николић, Мачва, 270—271);

— слично стање налазимо и у говору Колубаре. Ту имамо поред: *ддлазѣ, ѣубѣ се, нѣсе, прѣве, сѣкупѣ, ѣвате, чѣдѣ*

и: *бѣлу, ддлазѣ, ѣмѣсу, ћѣчу, гѣру*; а и ту је: *дѣ ћу да ѣпѣднѣ, штѣ ћу мѣни дѣкѣти, нѣћу да се тѣчу, ѣне тѣбе нѣћу пѣзнѣти* (Николић, Колубара, 51);

б) војвођански говорни типови:

У војвођанским говорима бачки и сремски екавски говори, према И. Поповићу, не знају за ширење наставка -у на рачун наставка -е. Ти говори, према томе, не знају за облике типа: *носу, молу; бѣжу, трѣчу*, али ће се јавити

облици на *-ду*, типа *видиду*. У говорима Баната, према истом аутору, насупротив „Срему и екавској Бачкој“ облички наставак *-у* потиснуо је наставак *-е*, уколико немамо *-ду*. Ту се јавља: *месу, банчу, увагу, газу, седу*. . . (Поповић, Треће лице множине, 6—7, сепарата). Такво стање, видјели смо, констатује за Банат и проф. Ивић (Банат, 152; Хере, 340, Дијалектологија, 76, 89). Ивић и посебно наглашава чињеницу да и херски говор, као и банатски говори у цјелини, уклања „непаралелности у односу између облика трећег лица множине и свих осталих облика презента“ и умјесто „неколико разних морфема у 3. л. мн. везаних за одређене конјугацијске типове. . . овде се добивају једнаки наставци за све глаголе који у свим парадигмама преузимају исту морфолошку функцију“ (Ивић, Хере, 340).

Бачки буњевачки говори „стоје на средини између западних (бачко-сремских) и источних (банатских) екавских говора“. Ту имамо и очуваних облика са наставком *-е*: *подиле, муче, праве, лете*; али се јављају и облици са наставком *-у*: *раду, не виду, носу, дивану, тужу, обису*, а јавиће се и облици са *-ду* (Поповић, исто, стр. 9).

Бачки Шокци имају уопштен наставак *-у* код свих глагола. Ту је: *саду, говору, грду, долазу, раду, лету* (Поповић, исто, 10).

Новија испитивања и овдје су унијела извјесне корекције. Тако, Берислав Николић за говор екаваца Срема констатује поред облика на *-е* постојање и облика на *-у*: *весѣлу, њзлому, крсту, пазѣру, прѣву, рѣду, трајку, љрѣду, вѣду, гдвору, живу, забрѣну, јѣчу, претрѣчу* (Николић, Срем 349—350), а јавиће се и облици на *-ду*: *грѣнду, мѣсиду, бојѣду* (исто).

У говору села Параге, које се налази „двадесетак километара северно од Бачке Паланке, на путу Нови Сад — Озаци“, ако се може судити на основу примјера које нам нуде текстови из тога села, имамо очувано старије стање, имамо наставак *-е*: *се мѣсе торге, дѣлазе, нѣсе, дѣносѣ, нѣправе, њскупе, вѣде, крѣмѣр, ѡзмере, прѣсе, прѣве венѣње, заврше, запосле, ѡтпратѣ га, врѣте, ѡставе, ѡдрѣде, вѣде*. . . али је *ѡћедну, ћеду* (Марија Шпис, Параге, стр. 580—590). Овдје нису обиљежавани сви знаци које налазимо у наведеном тексту. Обиљежаване су основне фонеме, и акценти).

Говор Госпођинаца, међутим, поред наставка *-е*: *вѣле, свѣше, кѣпе, кѣпе, пѣсте, грде, вѣде, мрсе, нѣде, вѣде, нѣлете, дрѣсе, жѣве*, има и облике на *-ду*: *скѣпѣду, губѣду, кѣпѣду, вѣдиду* (Поповић, Госпођинци, стр. 18 и 188—189).

4. Славонски говорни типови

Говор даљских Срба има у 3. л. мн. презента глагола Белићеве VII и VIII врсте „најчешће наставак *-у*“: *нѣсу, прѣсу, трѣу, фѣлу, рѣду, трајку* (Секереш, Даљ, 146).

И говор осјечких Срба припада екавским новоштокавским говорима. Пошто Секереш не указује на одступања од књижевног језика у облику 3. л. мн. презента глагола наведених врста, у опису тога говора, могло би се претпоставити да ту имамо облички наставак *-е*, а не *-у*, као у Даљу (Секереш, Осјејек, 143—144).

Остали српски говори у Славонији припадају ијекавском говорном комплексу. Управо, Стјепан Секереш у раду *Говор славонских Срба* и посебно истиче да у цијелој Славонији Срби говоре екавски само у неким насељима „у источном дијелу Славоније (Осијек, Даљ, Борово, Бршадин)“. Чини се да ови говори не одступају од нашега језичког стандарда. Управо, Секереш не указује на тај облик у опису говора славонских Срба, иако је у опису даљскога говора указао на постојање наставка -у (Секереш, Славонија, 227—228). Не указује се на посебност овога облика ни у говору Пожешке котлине, а у тексту налазимо: *виде, мисле, раде* (Секереш, Пожега, 217). То вриједи и за говор Срба у јужној Барањи. Нема потврда за облике на -у (Секереш, Барања, 157). Ја имам потврду да се у Бршадину јављају само облици на -е: *ндсѐ, вџдѐ, рџдѐ, држѐ*.

5. Ијекавски говорни типови у Србији

У Вуково вријеме ијекавски се говорило „до Лознице, до Ваљева и до Карановца“. Данас се ијекавштина повукла пред екавштином у брдовитије предјеле и све више постаје одлика сеоског живља тих предјела.

Ни Вуков Тршић, како је то констатовао прије више од двије деценије Берислав Николић, није ијекавски. И ту се „екавски облици јављају подједнако спонтано као и јекавски“ (Николић, Тршић, 263). А ту, то смо већ констатовали, поред обличког наставка -е у 3. л. пл. презента глагола типа *носити, држати*, могу да се јаве и облици са наставком -у: *дџлазу, дџносу, мџлу* (Николић, исто, 272).

У Горобиљу, код Ужичке Пожеге, имамо само облике на -е (М. Николић, Горобиље, 680). Тако је и у Љештанском, код Бајине Баште: *бџсѐ, вџдѐ, врџитѐ, дџзволѐ, обџлазѐ, пџгазѐ, тџварѐ* (Тешић, Љештанско, 226), и у селу Узовници (Азбуковица): *лџџѐ, иџџѐ, исџџѐ се* (М. Тешић, Узовница, 171).

У селу Драглици, код Чајетине, јавља се, ријетко, и наставак -у: *ндсѹ, вџдѹ* (моји подаци).

У Полимљу се јављају оба наставка, и -е, и -у, што је условљено и географски и конфесионално. У нововарошким селима православно становништво обично има наставак -е: *гџрѐ, зџпџлѐ, нџсѐ*; рјеђе -у: *зџпџлѹ, не разџлазѹ се, сџдѹ, зџпросѹ, лџжсѹ, рџдѹ*. У осталим мјестима православно становништво има „само или претежно -е, а Муслимани... само или претежно -у“. Тако у првој скупини мјеста имамо: *гџрѐ, зџпџлѐ, зџтворѐ, истрџѐ, нџсѐ, вџлѐ, нѐ видѐ...* У другој скупини обично је: *вџсе.лѐ се, из.лазѐ, испрџѐ, лџжсѐ, мџлѐ се, нџложѐ* (православци) и: *бџју се, вџдѹ, држсѹ, нѐ женѹ се, жџиву, исџлѹ, кџсѹ, лџчѹ, мрзѹ, нџчинѹ, џставѹ* (муслимани). Николић примјеђује да се лако запажа „повећање фреквенције облика типа *носу* (посебно у говору Муслимана) како се иде са севера на југ“, што се слаже са ситуацијом коју налазимо у сјевернијим говорима овога типа, Горобиље и Љештанско, на једној страни и у говору Бијелог Поља, у коме је „редовно“ -у „у говору муслиманског и православног старосједјелачког живља“ (Николић, Полимље, 456—460, и испод текста на стр. 460). У Прибоју „може се чути наставак -у: *носу, држсѹ, купу, не говорѹ*“ (Ђуровић, Прибој, 262).

Новопазарско-сјеничка говорна зона ни према рефлексима вокала јат (ѓ), ни према степену развијености акцентуације не чини једну хомогену говорну цјелину; новопазарска зона је екавска са старијом акцентуацијом. То је област која се налази „северно од Н. Пазара“; јужни дио ове зоне разликује говор Муслимана (екавци) и Срба (екавци и ијекавци); штавичка зона има *e* мј. јата у кратким слоговима код свих житеља, дуго јат даје *-e* у говору Муслимана, а *-e* и *-ије* код Срба. Сви имају старију акцентуацију. Сјеничка зона има *e* мј. јата у кратким слоговима, а *e* и *ије* у дугим слоговима. Ту поред новије акцентуације (западни и сјеверни дио) још увијек може да се јави и старија акцентуација (источни дио). Када је у питању наставак 3. л. мн. през. глагола типа *носити*, *држати*, ту и у говору православаца и у говору муслимана имамо наставак *-у*: *ра̑дӯ*, *нд̑сӯ*, *в̑дӯ*, *в̑дзӯ*, *бе̑жсӯ*, *ле̑гӯ*, *в̑йсӯ*, *тра̑жсӯ*, *кд̑сӯ*, *ле̑гӯ*, *ловӯ* (Барјактаревић, Новопазарски, 6—7, за општи дио и 100, за облике 3. л. мн. наведених глагола).

У говору моравичког краја преовладава облички наставак *-e*, али ће се јавити и наставак *-у*: *љубӯ*, *кр̑чӯ* кокоши, *ра̑дӯ*, *тр̑чӯ*, *ле̑жсӯ* (В. Николић, Моравица, стр. 296).

— у говору Драгачева преовладава облички наставак *-e*, а „само понекад“ може се јавити наставак *-у*: *в̑длӯ*, *в̑дзӯ*, *тр̑чӯ*, *ра̑дӯ*, *тра̑жсӯ*, *купӯ*, *в̑идӯ*, *извадӯ*, *ум̑сӯ*, *горӯ* свеће, *живӯ*, *п̑ди̑јелу се*, *в̑йсӯ*, *бе̑жсӯ*. Ту се јавља и: *х̑ђе̑ју*, *д̑ђе̑ју*, *да̑ х̑џ̑ју* да га нађу, *не̑ђе̑ју* (Ђукановић, Драгачево, 230—231);

6. Зетски говорни типови

У говорима зетскога типа, тј. ијекавским говорима са очуваном старијом акцентуацијом, преовлађује стање које налазимо и у нашем стандардном језику, тј. преовлађује облички наставак *-e* у 3. л. мн. презента глагола типа *носити*, *во̑ети*, *држати*. Изузетак има и, како указују испитивачи тих говора, они су, по правилу, својствени говору муслимана. Негдје се указује да је то особина старијих муслимана. Тако имамо:

— у источноцрногорском говору, како констатује проф. М. Стевановић, наставак *-у* се најчешће јавља „у плавскогусињском крају и код подгоричких муслимана, врло чест је у зетскоподгоричких староседелаца уопште, а обичан и у беранској околини. Православни га, дакле, употребљавају тамо где су и данас помешани с муслиманима (Подгорица и плавскогусињски крај) или где су доскора живели наши муслимани (Зета и Беране)“. Ту имамо: *ра̑дӯ*, *нд̑сӯ*, *живӯ*, *тр̑пӯ*, *др̑жсӯ*, *пи̑шгӯ*, *в̑длӯ*, *б̑ље̑жсӯ* (или *б̑је̑жсӯ*), *р̑е̑жсӯ*, *горӯ*, *ле̑гӯ*. . . (Стевановић, Источноцрногорски, 85—86). Пошто православно становништво не зна за тај наставак ван ових крајева „ни на територији овог дијалекта, нити ма где у њеном суседству“, проф. Стевановић сматра ту особину карактеристиком „искључиво муслиманског становништва“ (исто, 86);

— у црмничком говору имамо „обично наставак *-e*, али се код глагола VIII врсте (код глагола VII само изузетно) може чути и *-у*: *кд̑нӯ*, *нд̑сӯ*, *бо̑ју се*, *вр̑ишгӯ*, *др̑жсӯ*, *зв̑и̑ждӯ*, *кд̑чӯ*, али само: *вел̑е*, *в̑дз̑е*, *гд̑ст̑е*, *зб̑др̑е*, *кр̑ст̑е*, *мд̑л̑е*. . . (Милетић, Црмница, 473);

— у староцрногорским средњокатунским и љешанским говорима „са свим добро“ се чува однос *-e/-у* у 3. л. мн. през. глагола VII и VIII Белићеве

врсте, а и Пешикан биљежи у Зети: *долѝзѹ, прѝвѹ, тѝлѹ, бјѝжѹ, дрѝжѹ* (Пешикан, Староцрногорски, 174);

— мрковићки говор има сасвим обичан наставак -у: *лѝву, слѝму, пѹшту, бѝлу ме, дрѝсу, учѝну, огле се... жѝну, нѝсу, бѝју се, вѝлу, рѝду, мѹчу се, сѝду, стѝју*. У говору Мрковића имамо и посебну појаву, уопштавање партикуле -ћ у овом облику, према облику гл. прилога садашњег: *нѝсећ, изгѝрећ, дрѝжѹћ, рѝдећ, дрѝсећ, збѝрећ, лѝвећ, нарѝдећ* (Вујовић, Мрковићи, 257);

— у говору Бјелопавлића нема појаве уопштавања наставак -у мј. -е. Ту је само: *нѝсѝ, кѝсѝ, збѝрѝ, вѝлѝ, вѝлѝ, дрѝсѝ* (Ћупић, Бјелопавлићи, 92—93);

— у говору околине Бијелог Поља, и код православног и код муслиманског становништва, имамо појаву наставак -у у овоме облику: *рѝдѹ, нѝсѹ, жѝвѹ, вѝдѹ, загѝлѹ се, полѹбѹ, вѝлѹ, бѝцѹ* — то је заједничка особина оних мјеста гдје заједно живе и православци и муслимани (Мила Конатар, дипломски рад, моја грађа). Мирослав Николић наводи, према М. Секулићу, да је у Бијелом Пољу „редовно“ носу „у говору муслиманског и православног старосједјелачког живља“ (М. Николић, Полимље, 460, испод текста);

— у говору Лепетана (Бока которска) имамо: *дѹ, волѹ* (Томановић, Лепетани, 35);

— и говор Паштровића зна за облике као: *разболу се, жѝву, ћугу, скупу, дозволу, возу, трајсу, осушу, квару*, као и: *зујиду, правиду, учиду* (Алексић, Паштровићи, 30);

— у говору Бихора „наставак у у 3. лицу множине“ потпуно је потиснуо „наставак -е код глагола где му је место: *вѝдѹ, збѝрѹ, легѹ, кѝсѹ, мѝлѹ, нѝсѹ, бѝжѹ... врѝитѹ, дрѝчу*“ (Барјактаревић, Бихор, 20);

7. Остали ије-шта говори

Сви други ијекавски штакавски говори, који се налазе западније од граница зетских говора и ријеке Дрине, припадају новоштокавским говорима и, као такви, улазе у ужу основицу језичког стандарда. А ту имамо овакво стање:

— говор Пиве и Дробњака не нуди никаква одступања од језичког стандарда када је у питању 3. л. мн. презента глагола типа *носити, вољети, држати*. Управо, аутор монографије о тим говорима, проф. Јован Вуковић, не указује на таква одступања (Вуковић, Пива, стр. 68);

— у говору Ускока само је -е: *вѝдѝ, нѝсѝ* (Станић, Ускоци, 242);

— у говору Пљеваља код старијих муслимана јавља се и -у: *бјѝжѹ, ђдлазѹ, трајжѹ*. Млађи, без обзира на вјеру, имају само -е (Ћупић, Пљевља, 93);

— говор Никшићке жупе зна „каткада“ за наставак -у мј. -е: *доносу, раду, косу, виду* (Вушовић, Херцеговина, 58), а и Решетар наводи из Никшића постојање облика на -у („bei den Orthodoxen von Nikšić“, *Der štokavische*, 193);

— херцеговачки ијекавски говори, са малим изузецима у неким муслиманским селима на подручју гатачке општине (Кула и Борац) или у говору Муслимана у Кљунима и Дабру, имају само -е (Пецо, Ист. Херцеговина 24, 151; Централна Херцеговина, 270, Подвележје, 270, Јекавске оазе, примјери из писане ријечи, стр. 279, в. и код Миласа, стр. 72). За мостарско -у, које се

може јавити, ја сам у раду о говору Подвележја претпоставио да је нанос из западнохерцеговачког говора. Да је мостарски говор настао укрштањем ијекавског говора из крајева који се налазе источно од Неретве и икавских говора који се налазе западно од Неретве, то је ван сваке сумње. Отуда у мостарском говору особина и једних и других говора. Свакако, ни централнохерцеговачка зона није остала пасивна. И она је дала Мостару подоста говорних особина. Из те говорне зоне могао је стићи и презент *трчѹ*, али је ту и *трчѣм* — *трчѣи*; *зѣспѹ* — *зѣспѣм* — *зѣспѣи*. Мостарско *рѣдѹ*, *вѣлѹ*, то сада констатујем, није могло стићи из западнохерцеговачког говора, јер тај говор (послије испитивања које је обављено након објављивања рада о источнохерцеговачком) има очуван наставак *-e* (в. ниже). Вриједно је и овдје указати да и за мостарско *-у* стоји напомена „нарочито... у говору муслимана“ (Подвележје, 270);

— сјевернохерцеговачка и јужнобосанска говорна зона, а то је подручје које се налази између изворишног тока Босне и горњег тока Неретве, гдје налазимо и штакавских и шћакавских говорних зона (бјелимићко-загорска и комска зона су штакавске, сјевероисточнохерцеговачка је шћакавско-штакавска, а јужнобосанска је шћакавска) имају очувано примарно стање, очуван је наставак *-e*. Изузетак имамо у примјерима: *дѣносѹ* и *рѣзлѹчѹ*, за које испитивач ових говора, Р. Ђуровић, претпоставља да су „остаци црногорских миграционих наноса“ јер „у обје врсте (VII и VIII), дакле, устаљено је *-e*“ (Ђуровић, Прелазни говори, 303);

— ијекавскоштакавски говори источне и југоисточне Босне знају за ова наставка. Наставак *-у* имамо у примјерима *рѣдѹ*, *бѣжѹ*, *вѣдѹ*, *уѣгаѹ*, *дѣлазѹ* (Јахић, Ијекавскоштакавски говори, II, 482). Јахић ту констатује да је ова појава, појава наставка *-у*, обична у говору Муслимана у долини Лима, што је констатовао и М. Николић, а дјелимично и Праче, и иначе у говору чаршије. Према Јахићу, то је „никшићко-колашинска струја“ која је у овај говор унијела неке посебности;

— у говору села Обади, Босанско Подриње, имамо „по правилу“ очуван наставак *-e*: *вѣбѣ*, *вѣдѣ*, *гѣнѣ*, *зѹбѣ*, *лѹбѣ*, *мѹчѣ*, *пѣлазѣ*, *уѣинѣ*, *бѣјѣсѣ*, *лѣјѣсѣ*, *рѣјѣсѣ*, *зѣјѣсѣ*; рјеђе ће се јавити и облици на *-у*: *рѣдѹ*, *плѣшѹ се* (Симић, Обади, 79);

— у говору села Горње Цапарде, које се налази „на дванаестом километру пута Зворник—Тузла“, имамо редовно наставак *-e*: *вѣдѣ*, *кѣсѣ*, *лѹбѣ*, *нѣсѣ*, *рѣдѣ* (Ђукановић, Горње Цапарде, 250);

— говор Срба у Кладању не зна за облички наставак *-у*. Ту је само: *дѣлазѣ*, *рѣдѣ*, *жѣвѣ*, *бѣлѣ ме нѣге* (Реметић, Кладањ, 130);

— западнобосански ијекавскоштакавски говори имају, по правилу, облички наставак *-e*: *зѣврѣшѣ*, *пѣпѣлѣ*, *кѣсѣ*, *рѣдѣ*, *пѹшѣтѣ*, *нѣвадѣ*. Забиљежен је само један примјер са *-у*: *пѣрѣкосѹ*, а *жѣвѹ* може бити и од *жѣвѣсти*. Уз то, оба су примјера из Грмуше, код Босанске Крупе, а у томе мјесту заједно живе (или су живјели) и Срби и Муслимани, а ови посљедњи су икавци шћакавци (Дешић, Западнобосански, 261, в. и код мене, Икавскошћакавски, I, 264);

— у говору Змијања обичан је наставак *-e*. Рјеђе се јавља наставак *-у*: *зѣвѹчѹ*, *дрѣчѹ*, и то из Крухара, код Санског Моста, гдје заједно живе католици

и православци, значи, у питању су додири двају различитих говора, са различитим и фонетским, па и морфолошким особинама (Петровић, Змијање, 114, за Крухаре в. на стр. 14);

— у говору Баније и Кордуна у 3. л. мн. презента ових глагола имамо облике на *-е*, а само „спорадично“ јављају се и облици на *-у*: *бѡлѹ рѹке, нѡточѹ мѡло вѡдѡ, ѹловѹ рѹбѡ*. Појава наставка *-у* „знатно (је) доследнија на крајњој ивици“ ове говорне зоне — у Пониквама и Доњим Дубравама: *дрѡсѹ пѹно овѡцѡ, не-пѡстѹ, трчѹ, да-лѡжѹ, сѡмо стѡѹ, мѹчѹ ѡбѡдѡ, пѹно рѡдѹ и мѹчѹ-се, не-ѡдворѹ нѡшта* (Петровић, Банија и Кордун, 105);

— у говору околине Удбине имамо стање које не одступа од језичке норме. Наиме, Драган Павлица у опису тога говора констатује да прво лице једине и треће лице множине презента углавном имају књижевне наставке (Павлица, Удбина, стр. 401—402);

— у говору Буковице, која спада међу најистуреније *ије-шта* говоре на западу (то је „крашки крај у сјеверној Далмацији између Велебита на сјеверу и сјевероистоку, Равних котара на југу, ријеке Крке на истоку и Новиградског, односно Каринског мора на западу“) често се јавља наставак *-у* мј. *-е*: *мѡслѹ, нѡсѹ, рѡдѹ. стѡдѹ се, трпѹ, вѡдѹ, вѡдѹ* (Пецо, Дијалектологија, 1991, стр. 134—135);

— у говору Жегарске долине (Сјеверна Далмација), такође, јавља се, често, *-у* мј. *-е*: *нѡсѹ, вѡдѹ, вѡдѹ*, али и: *ѹватѡ, осѡкатѡ га* (исто, стр. 150, и моја грађа);

— штокавски ијекавски говори у Горском котару имају поред *-у*: *рѡдѹ, нѡ вѡдѹ* уопштено *-ду*: *рѡдѡду, плѡтѡду, гѡвѡриду* (Финка, Горски котар, 169);

— у говору Срба ијекаваца штакаваца Ливањског поља има подоста особина које су примљене од сусједа икаваца шћакаваца, међу њима и понеки шћакавизам: *буњѡише, шише, огњѡише*, а и ту у трећем лицу множине презента „глагола VII-е и VIII-е врсте има наставак *-у* (*ставу, мѡслу, раду*)“ (Ђ. Бутуровић, Ливањско поље, 111);

— икавски чакавско-штокавски говор Оребића и околине има наставак „*-у* у 3. л. рл. ргаес. VII и VIII врсте“ (Ивић, Оребић, 406);

Слично стање налазимо и у другим ијекавскоштакавским говорима. Тако имамо:

— у дубровачком говору „свагда свршетак *у*: *вѡдѹ, ѡдворѹ, нѡсѹ*“, иако у партиципу презента имамо и облике на *-е*: *вѡдѡћи, говорѡћи, нѡсѡћи*, али и облике на *-у*: *трчѹћи, уз трчѡћи, лѡжајући, уз лѡжѡћи* (Будмани, Дубровачки, 175, 176). И Решетар, рођени Дубровчанин, констатује да је у том говору, по правилу, облички наставак *-е* замијењен наставком *-у*: *лѡтѹ, чѡнѹ* (Решетар, Der štokavische, 193);

— у говору Конавала, непосредна околина Дубровника, који је под јаким утицајем дубровачког говора, имамо, исто тако, често облик 3. л. мн. презента глагола VII и VIII Белићеве врсте на *-у*, али не и једино на *-у*. Ту имамо: *чѡстѹ се, тѹмачѹ, прѡкрѡстѹ, пѡтѹ, пѡзѹ, пѡљѹбѹ, уѡдрѡдѹ, вѡдѹ, дрѡсѹ, вѡдѹ, прѡвѹ, вѡлѹ, ѡије.лѹ, стѡвѹ, рѡдѹ, лѡтѹ, чѡнѹ, ѡдворѹ, ѡдлазѹ, трчѹ, зѡтворѹ, пѹшиѹ, кѹпѹ, бѡвѹ се* (Кашић, Конавле). Па и бројност ових примјера говори о стању које

налазимо у говору који је дао видан печат конаваоском говору, о стању ове особине у дубровачком говору. Јер, то и наш материјал потврђује, херцеговачко залеђе није могло дати ту особину говору Конавала, тамо се, још увијек, чува класично стање;

— у говору дубровачког приморја, тј. од Дубровника према ушћу Неретве, јавиће се и *-у*: *чуду се* (Ивић, Приморје, 406). Могуће је да је ту *-у* чешће него у херцеговачким говорима удаљенијим од мора. Страни утицај је ту јачи и разноврснији.

На другој страни штокавштине, у Лици, облички наставак *-у* само „по-некад“ може да се јави мј. *-е*: *гдворѹ, лѡжѹ, мѡлѹ се, пѡрѹ се козе*. Није за нас без значаја ни уочавање испитивача личких говора да се наставак *-у* јавља у мјестима која се налазе у непосредном сусједству чакавских говора (Драгичевић, Лика, 162).

8. Икавскоштакавски говорни типови

Највећа група икавских штакавских говора налази се у западној Херцеговини. Овом говорном типу ту припадају Муслимани и Хрвати. Срби су, колико их има, по правилу, ијекавци штакавци, са мањим изузецима гдје се и код њих може јавити икавизам, али као секундарна појава (исп. о томе Пецо, Преглед дијалеката, 162—174).

— икавскоштакавски западнохерцеговачки говорни тип има, по правилу, облички наставак *-е* у 3. л. мн. презента глагола типа *носити, волиги, држати*. Изузеци су ријетки: *нѡсѹ, држѹ, пушићѹ, трѡчу* (Пецо, Западна Херцеговина, 208—209). Али, ни ти примјери не припадају истој глаголској скупини. Наиме, од глагола *трчати* и *живити/живети* имамо презент по обрасцу гл. *трести*: *трчем — трчемо — трчу, живем — живемо — живу*, тако и: *пушићем — пушићемо — пушићу*. Остаје још само: *носу*. Тај је облик забиљежен у Грудама, мјесту које је везано за Бекију и Имотску крајину, а тамо је ова појава, уопштавање наставка *-у* мј. *-е*, сасвим обична појава (Пецо, исто, в. и Шимундић, Имотска крајина, 146, уз то, то је и други говорни тип, шћакавски). Ово би, даље, говорило да ни мостарско *-у*, уколико се јавља, није морало стићи из западнохерцеговачког говорног типа, како сам ја претпоставио у раду о говору Подвележја, јер она у западнохерцеговачком чини праву ријеткост. У мостарски говор та је особина могла стићи из крајева ближним Далмацији, као што су Бекија и Имотска крајина;

— говор Буне, код Мостара, који је некада могао бити икавски, има, исто тако, очуван наставак *-е*: *нѡсѣ, вѡлѣ, држѣ* (Пецо, Буна, Ортијеш);

— у говору личких икаваца штакаваца (једна мања оаза код Перушића) имамо очувано старије стање, очуван наставак *-е* у 3. л. мн. презента VII и VIII врсте (моји подаци).

ШЋАКАВСКИ ГОВОРИ

Шћакавске говорна зона, према рефлексима старог вокала јат (ѣ), исто се може подијелити на *ије-шћа* и *и-шћа* говоре.

1. Ијекавскошћакавска говорна скупина

Ијекавско-шћакавске говоре налазимо у источнобосанској зони, између Босне и Дрине, Фојнице и Усоре. За то говорно подручје не указује се на појаву наставка -у мј. -е у облику 3. л. мн. глагола на -им (Брозовић, Ијекавскошћакавски, 159—160);

— у говору Тухоља, а под тим називом подразумијева се „шест села смјештених на источним обронцима планине Коњух“ у општини Кладањ, чији говор припада ијекавскошћакавском говорном типу, који је, истина, претрпιο јак утицај ијекавских штокавских говора, имамо само наставак -е у 3. л. мн. презента глагола типа: *носити, вољети, држати: радѐ, живѐ, долазѐ, бдјѐ се, болѐ га дчи* (Халиловић, Тухољ, стр. 328);

— у говору височких Муслимана, који, такође, припада ијекавскошћакавском говорном типу, имамо облички наставак -е: *ломѐ/ломѐ, љћѐ/љћѐ, лѓвѐ, приноћѐ, сједдћѐ, осједдћѐ, бацѐ, набѓцѐ, избѓцѐ, прибѓцѐ, подбѓцѐ, забѓцѐ, одбѓцѐ, журѐ, љфатѐ, дофатѐ, видѐ, посједдћѐ* (Н. Ваљевац, Високо, 320);

— и тузлански говор има такво стање: очуван наставак -е у 3. л. мн. презента глагола VII и VIII Белићеве врсте (моја грађа).

2. Икавскошћакавски говорни типови

Икавскошћакавски говори заузимају средишњу област сх језичке територије. Ту разликујемо неколико говорних типова. Указујем на неке од њих:

— говор Дрежнице, на Неретви, у којој живе „Хрвати и Муслимани“, чини се, има стање као и у нашем језичком стандарду. Наиме, М. Окука, у краћем осврту на говор тога мјеста, не указује на одступања у тој особини од језичког стандарда. Он, истина, наводи од „*живит/живѐт ... живѐн, живѐи, живѐмо ...* У 3. пл преовладава *живѐу*“. То би говорило да ту нема одступања (Окука, Дрежница, 75);

— и у говору Рама преовладава облички наставак -е. Једино у Прозору, наставак -у је нешто чешћи: *радѐ, спрѐмѐ, не гѓворѐ, не мислѐ*, иако је и ту „чешћа ... морфема -е“ (Окука, Рама, 109—110). А што се и ту јавља *живу*, то је према *живем — живеи*;

— у говору зеничких Муслимана наставак -у није необичан: *радѐ, гднѐ, грчѐ, дрѓѐ, ндсѐ* (М. Арнаут, дипломски рад, моја грађа);

— говор Лашве, такође, зна за појаву облика на -у: *вадѐ, ндсѐ, прѓвѐ, љдарѐ, ѓтворѐ, дрѓѐ, видѐ, живѐ, пѓграбѐ* (Н. Ваљевац, Говор Лашве, 392—393);

— икавскошћакавски говор Дервенте, поред облика са наставком -е, зна и за облике са наставком -у: *говору, молу се, носу, стиду се* (Баотић, Дервента, 137—138). Облици са наставком -у су „доста ријетки“ (исто);

— и у говору села Кострча, Босанска Посавина, који није досљедно икавски говор, имамо наставак -е, ако се може судити на основу примјера датих у опису акцента тога говора: *клѓчѐ*, могуће је да такав облик имају глаголи типа *клѓчати, чамити*, из исте акценатске скупине (Баотић, Кострч, 213);

— икавскошћакавски говори западне Босне, такође, знају за појаву -у у 3. л. мн. глагола типа *држати, носити*: *улазӯ, заболӯ, вѣлӯ, држӯ, зѣмӯ се, джѣнӯ се, трѣжӯ се, кѣчӯ ме, вѣрӯ се*; уз то, ту је и *живӯ*, али према *живем — живѣи*; поред *пӯшићӯ* јавља се и *они пӯшићѣ*, као и: *вѣћајӯ/вѣћејӯ* према *вѣћати — вѣћѣм*, поред *вѣлѣ* забиљежено је и: *велѣдӯ* (Пецо, Икавскошћакавски, II, 163—165).

— икавскошћакавски говори Ливањског поља имају облички наставак -у: *ставу, наставу, мислу, излазу, окасну, оћугу, уништу* (Ћ. Бутуровић, Ливањско поље, стр. 96, 103, 107);

— у посавском шћакавском говору имамо наставак -у: *глѣдӯ исквѣрӯ, превѣрӯ, прѣвӯ, сидӯ, бојӯ се, вѣзӯ, жѣнӯ га, крстӯ се, летӯ, говдрӯ, нагрѣдӯ, подѣлӯ, рѣдӯ* (Ившић, Посавски, 63);

— у шаптиновачком нарјечју уз -е: *болѣ, држѣ* имамо и -еју: *држѣју, лежѣју, трчѣју, бежѣју* (Ившић, Шаптиновачко нарјечје, 149—150);

— штокавски говори Доње Подравине поред наставак -е: *ндсе, прѣве, вѣзе* знају и за -ију: *прѣвију, вѣзију, дивѣнију, мѣлѣју се, нѣсију, вѣдију, прѣвију*; и за -еју: *носеју, правеју, вѣзеју, плѣтеју, трѣжеју, дѣљеју, скупеју, мѣсеју* (Ј. Хам, Подравина, 45).

— у говору Имотске крајине и Бекије „јавља се -у намјесто -е“: *мѣслӯ, нѣсӯ, стѣдӯ се, трпӯ, вѣдӯ, зелѣнӯ* (Шимундић, Имотска крајина, 146);

— у екавским шћакавским говорима југозападно од Винковаца мјесто „завршетка -е у глагола као *видѣм, летѣм, волим*... дакле, у свих којима инфинитив свршава завршетком -т, а презентска основа вокалом -и... у том облику имају завршетак -у (као: *тресу, куну*...): (онѣ) *вѣдӯ, летӯ, вѣлу, држӯ, клѣчӯ, стојӯ, нѣсу, рѣду, бѣцу, мѣслӯ, жѣлу, сѣшу* (Прковци)“, али се уз такав облик, у свим мјестима, јављају и облици на -е: *вѣде, летѣ, вѣлѣ, држѣ, клѣѣ, стојѣ, нѣсе, рѣде* (примјери из Прковаца). Облици на -е, према констатацији испитивача тих говора, сасвим су обични, они су „тек нешто рјеђи него облици с карактеристичним аналошким наставком -у“ (Финка—Шојат, Екавски говори, 109);

— у говору Хрвата јужне Барање, који припада посавском икавскошћакавском говорном типу, у овом облику често имамо наставак -у: *држӯ, вѣдӯ, клѣчӯ, трчӯ, бојӯ се, горӯ, седӯ, вѣљу, трпӯ, чѣсту, рѣду, трѣжӯ, грѣду, нѣсу, пѣју, кѣру, искрѣју* (Секереш, Јужна Барања, 397).

III

Прикупљена грађа за дијалектолошки атлас, а тражени су одговори за 3. л. мн. презента од глагола: *држати* (питање у Упитнику број 178, в. Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, књ. I, Сарајево 1975), *трчати* (питање број 286), *носити* (п. 319), *живјети* (п. 345), *вољети* (п. 439) и *летјети* (п. 1002), нуди нам овакве одговоре:

— од *држати* у 3. л. мн. презента имамо облик на -е: *држе* у свим испитиваним мјестима (попис испитиваних мјеста в. у БХДЗ II, 1979, стр. 365—370) осим пунктова број 64, 96, 109, 132, 135, 139, 147, 172, 175 у којима је забиљежен облик *држју*:

у п. 104, 122 имамо: *држѣ* и *држѹ*;

— од *трчати* облик на -у: *трчу* (ев. *трћу*) имамо у пунктовима број: 14, 19, 31, 33, 57, 96, 100, 108, 109, 134, 139, 140, 147, 172, 216;

трче и *трчу*: 3, 36, 37, 47, 63, 73, 83, 130, 132;

— од *носити* облик на -у: *ндсу* имамо у п.: 96, 109, 132, 139, 172, 175;

ндсѣ и *ндсѹ*: 3, 34, 41, 122, 138;

— од *живјети/живити* имамо облик на -у: *живѹ* у п.: 41, 62, 92, 94, 96, 109, 114, 130, 132, 135, 139, 140, 146, 147, 148, 153, 159, 172, 174, 175, 177, 192, 217, 219, 222, 225;

живѣ и *живѹ*: 3, 33, 34, 36, 58, 63, 87, 103, 104, 137, 138, 151, 220;

— од *вољети/волити* облик *вдлѹ* имамо у п.: 64, 96, 109, 122, 139, 172;

вољду се и *вдлѹ се*: 132;

вдлѹду: 135;

вдлѣ и *вдлѹ*: 3, 24, 143;

— од *летјети/летити* облик на -у: *лѣгѹ*: 24, 109, 132, 172;

лѣгѣ и *лѣгѹ*: 45, 53, 111, 122, 138.

Треба уз ове податке напоменути да има подоста нетачних одговора — било да је забиљежен облик неког другог лица множине, или неког другог глагола; уз то, највећи је број потврда за облик на -у од глагола *живјети* : *живу*, што се може доводити у везу са инфинитивом *живити*, мада тај облик не прати увијек наведени облик 3. л. мн. презента.

Ако облике на -у сравнимо са пописом пунктова, доћи ћемо до закључка да највећи број пунктова који имају такав облик припада хрватским или муслиманским испитаницима, односно да су испитаници у тим пунктовима били Муслимани и Хрвати. Мало је потврда за овакав облик из пунктова у којима су Срби били испитаници.

Овдје је обиљежен акценат који је био најчешћи на пописним листама. Одступања су могућа, али не и бројна.

IV

Шта нам нуди наша писана ријеч из ранијих времена? Овдје ће се указати само на неке од таквих извора, а и они ће јасно указати у којим крајевима је уопштавање обличког наставка -у у 3. л. мн. презента раније било често:

У Дубровачком зборнику од год. 1520, по ријечима Милана Решетара, имамо „увијек нормални завршетак -е (нема дакле облика као *легу*, *чину*)“ . Ту је и -*ће* („мјесто старијега -*те*“), *хоће*, *ће* (Решетар, Дубровачки зборник, 239).

Језик владике Данила, исто тако, не зна за облике на -у. Ту је облички наставак редовно -*е* (Младеновић, Језик владике Данила, 153).

Стипан Маргитић, босански писац XVII вијека, зна за облике: *живу*, *оживу* (али према *живем* — *живеш*), једном и: *приму* (Вукомановић, Маргитић, 120).

И писана ријеч Матије Антуна Релковића, славонског писца (Свињар — Давор у Славонији) XVIII вијека, зна за облике *живу* и *приму* (Алексић, Релковић, 102).

Војвођански писци и овдје нуде више одступања од језичког стандарда. Тако имамо код Видаковића често облике на -у: *врату, белусе, воду, возу, видусе, виду, говору, дозволу, не допусту, жућу се, изволу...*, иако је и ту „обичнији“ наставак -е: *воде, загрме, заробе ме, захвале, зедрже, зауставе* (Кашић, Видаковић, 91);

— Богобој Атанацковић исто нуди потврда на -у: *виду, сарану, искочу, поцрвену, напуну, говору, полету, вреду...*, уз: *чине, желе, ударе, пузе, пате, заборавае, оживе, лете, виде, веле, плате*, који су, чак, далеко обичнији (Јерковић, Атанацковић, 71);

— Јован Рајић има редовно -е. Његово *живу* и *приму*, као и код других писаца, спада у морфолошке архаизме (Младеновић, Рајић, 116). Младеновић ту, испод текста, указује на појаву обличког наставка -у у савременим војвођанским говорима (исто, 116);

— и језик Јакова Игњатовића нуди потврда за наставак -у: *ваду, броју, исплату, доносу, запечату, задочну, начину, меру, уз воледу и волу*, али и: *воле, ваде, чине, гледе, граде, леже, умноже, седе, горе, клизе* (Јерковић, Игњатовић, 157—158);

— језик Бранка Радичевића нуди, такође, понеки примјер са -у у 3. л. мн. презента глагола VII и VIII Белићеве врсте: *живу, држу*, иако је у говору Сремских Карловаца и: *живу, виду, говору, служу* (Илић, Радичевић, 126).

Неће бити сувишно ако овдје укажем и на то да језик Петра Хекторовића не зна за ширење наставка -ду у 3. л. мн. презента „чиме се одликује данашњи хварски говор са околином“ (Младеновић, Хекторовић, 102), а говор Хвара у одређеним категоријама глагола уопштава наставке -ду и -у (в. овдје на стр. 38). То би упућивало на закључак да је ширење ових наставка, -у и -ду, релативно скорија појава и да је резултат интензивнијих контаката са „странцима“.

V

Пошто се наши штокавски говори често налазе у непосредном сусједству са чакавским говорима, указаћу овдје и на стање које карактерише чакавски облик 3. л. мн. презента глагола типа *носити, држати*. Општа карактеристика чакавских говора јесте да у том облику имају уопштен наставак -у или -ду. Тако имамо:

— у говору Брача „У 3. лицу мн. презента долази каткада наставак -у место -е као на Хвару: *привару, сиду, боју се, лету*, али је много обичнији, него на Хвару, наставак -ду, особито на западу острва: *говдриду, мислиду, свиџиду, хдћеду, вџмеду*“ (Храсте, Брач, 53);

— у говору Хвара имамо: *цвџле (цвџлиду), лету (летџду)*. Наставак -е чува се „консеквентно у средини острва (Врбањ, Свирче, Св. Недеља, Врисник, Питве) код глагола типа; *цвџџит, блџџит, ћуџит, глџџит, почџџит, поскуџит...*

а на читавом острву имамо уопштене наставке -у или -ду код глагола типа: *легиџ*, *болиџ*, *горџи*, *осиротиџ*... (Храсте, Хвар, 40);

— у сењском говору „у 3. лице множине свих глагола продрло је аналогичко -ду испред којег је задржан тематски вокал осталих лица: *баџиду*, *биџиду*, *гљџаду*, *горџу*, *крадџу*... *солиду* (Могуш, Сењски, 84). Могуш констатује постојање наставка -у/-ду и у другим *ча-говорима*: у Силби: *вџду*, на Рабу: *вџду*, *говџу*, у Ријеци: *вџду*, *фџлу*, *кропу*, *збуду*; на Цресу: *теџу*, *звџнеју*, *врџу*, *ћџу*; на Суску: *страшу*, *нџу*, *брању* (Могуш, исто, стр. 60);

— као општи закључак за чакавске говоре Финка даје ову карактеристику: „У трећем лицу плурала све више превладава наставак с тематским вокалом, па на примјер према *пијем*, *пијеш*... може бити и у трећем лицу плурала *пијеју/пиједу*... Тако се све више развија и — *хвалију/хвалиду* (мјесто *хвале/хвалу*), *кољеју/кољеду* (мјесто *кољу*), па и *будеју/будеду* (мјесто *буду*), *(х)оћеју/(х)оћеду* (мјесто *хоће*) и сл.“ (Финка, Чакавско нарјечје, 57).

Дакле, у чакавским говорима наставци -у и -ду, од раније, постали су једна од говорни особина. Понегдје, чак, и диференцијалних особина.

VI

Наши говори ван граница нашега језичког подручја

Наших језичких оаза има „широм свијета“. Овдје ће се указати на стање ове изоморфе у неким од тих земаља, а на основу постојеће литературе (исп. о томе код мене Дијалектологија, 293—308).

1. У сусједној Мађарској штокавских говора имамо:

— у селима Душнок и Баћин „јужно од Калоче“ који припадају говорима са старијом акцентуацијом, без акута, чије изворе вјероватно „треба тражити у ближој или даљој околини Осијека“ имамо у 3. л. мн. презента уопштен наставак -ју: *мџију*, *прџију*, *борију се*, *грабију*, *извадију*, *расправију*, као и: *бежеју*, *летеју*, уз *сџе*, па и *г'џу*;

— у говорима „католичких 'Бошњака' и 'Шокаца' у Саланти, Погању, Великом Козару и Катољу код Печуја“ имамо штокавске јекавске говоре, новоштокавског типа, али са досљедним шпакавизмима чије извориште треба тражити у предјелима сјевероисточне Босне. Ти говори имају у „3. л. мн. презента глагола на -и“ уопштено -у: *значу*, *бжежу*, *пџићу* (Ивић, Прилог реконструкцији, 122—126); 126—129);

у говору Ловрена, „на југу Чепелског острва“, имамо штокавски говор „са новом акцентуацијом“ какву налазимо у Сентандреји, Помази, Калази, Чипу и Збегу. Једино у Чобанцу имамо акцентуацију косовско-ресавског типа. У тим мјестима, са неједнаким рефлексима јата, што говори и о поријеклу њиховог становништва (а њихово поријекло могло би се тражити у Банату, још више Срему, околини Београда и сјеверозападној Србији, Ивић, Ловра, 200), имамо у 3. л. мн. презента раширен наставак -ду: *сџџеду*, *кџџиду*, *сџџију*, *џставџу*, *учџу*, *дрџију*, као и: *нећеду*, *џни ћеду кџсти*, али и: *кџпе*, *нџсе*, *раџе*, *вџсе*. Проф. Ивић закључује да је фреквенција наставка -ду у овом говорима већа „него у просечним војвођанским говорима“ (Ивић, Ловра, 197);

— у Кукину (Kökény), десетак километара јужно од Печа (Pécs) у Мађарској, имамо насеобину католика Бошњака који свој језик називају „бошњачким“. Говор је екавско-јекавски (по принципу: *брѣг, бѣли : мјѣсто, гјѣсма*), са старијом акцентуацијом (уп. *субдга, четѣри, пјсала; водѣ, посѣ, ђецѣ*), али и појавом новоштокавских узлазних акцената (*лѣза, у сѣлу, вѣда; знамо, пѣтак, нѣжа, врѣбац*), и шћакавском секвенцом *шћ*: *гѣшћер, огњшће, шћака*, без *шћ*, али и са *ћ* у примјерима као: *гѣћа, рѣћа, млѣће, слѣће*. Овај говор има у „3. л. мн. садашњег времена глагола са основом садашњег времена на -и“ облички наставак -у: *прѣву, сѣлу, навѣсту, вѣду, гѣчу* (Ивић, Кукин, 331—336, примјери на стр. 336);

— у Сантову (Herczegszántó) „шокачком“, насељу у западнобачком Подунављу у Мађарској, глаголи VII и VIII врсте „често имају у 3. л. пл. презента наставак -у“: *сидѣ, ћутѣ, цврчѣ, држѣ, пѣшћу, летѣ, бојѣ се, превѣру, гѣжѣ, држѣ, нѣсу, љубу се, вршѣ, летѣ, пѣру се, шћу*, али и наставак -ду: *направиду, дкѣиду, мѣсѣиду, прѣиду*. Облици на -ду јављају се „само у јужном подручју“ и, по мишљењу Секереша, у говор Хрвата ових крајева могли су ући из говора „српског становништва у том крају“ (Секереш, Говор Хрвата, 173, и П. Степановић: О српскохрватском говору села Сантова у Мађарској, *Akademiai Kiado, Budapest, Studia slavica Hung. XXV, 1979*, који констатује да глаголи „у 3. пл. имају -у: *пѣтѣ, глѣдѣ, ѣлѣ, чѣку, ѣдѣ (ходају), знѣ, кѣву, вѣду*“, стр. 376).

2. Бројне су наше језичке оазе и у сусједној Румунији. То су „крашованска села крај Решице, Свињица на Дунаву, Рекаш и Банатска Црна Гора крај Темишвара и Кеча на румунско-југословенској граници у северном Банату“ (М. Живковић, *Сведочанства, 273*). Према Живковићу осим „неколико села са чисто српским становништвом, већина Срба и Хрвата живе у селима са мешовитим становништвом — са Румунима, Мађарима и Немцима“ (исто, в. и Ивић, *Дијалектологија, 209—212*, као и код мене, *Преглед дијал., 296—300*). У тим говорима имамо:

— у банатском говорном типу, у долини Тамиша, а то је екавски говор са икавизмима својственим говорима шумадијског типа, у 3. л. пл. през. глагола VII и VIII врсте поред наставка -у: *праву, носу, држѣ*, уопштава се и наставак -ду: *носиду, држидѣ* (Живковић, *Сведочанства, в. и код мене, Преглед дијал., 297*);

— у говору Рекаша и Петровог Села (Банатска Црна Гора) „чест је, али не и уопштен завршетак -ду“. Ту имамо: *сврбидѣ, велѣду* поред: *налѣзу, испрѣду, гѣжѣ* (Рекаш); *говѣриду, припрѣиду*, поред: *се весѣлу, се љубу, упѣлу* (Краљевци); *дивѣниду* поред *лѣву* (Петрово Село, Ивић, *Штокавски говори, 153*);

— за говор Банатске Црне Горе V. Vescu констатује да сви глаголи у 3. л. множине презента „добивају наставак -у (-ду): *ме болѣду рѣке ... вѣду лѣка*, тако и *дивѣниду ... се весѣлиду*“ (Vescu, Банатска Црна Гора, 153);

— говор Свињице, „на левој обали Дунава ... 46 км од Оршаве“, који има одлике призренско-тимочких говора (очуван полуглас, ексспираторни акценат, дефектна дефлекција) имамо уопштен облички наставак -у: *нѣсу, летѣ, држѣ, сѣду* (Томић, Свињица, 101);

— у говору Радимаца, који припада клисурским говорима у Румунији, са особинама наших косовско-ресавских говора, у 3. л. мн. презента имамо уопштене наставке *-у* и *-ду*: *ндсу* — *ндсиду*, *лежсү* — *лежидү*; *болү* — *болидү*, *веселү* — *веселидү*, *вїду* — *вїдиду*, *вдлу* — *вдлиду*, *гәзу* — *гәзиду*, *горү* — *горидү* (Томић, Радимци, 407—408).

3. Наших језичких колонија има и у сусједној Албанији. О говору једне такве оазе, о говору Врачана, истина, посредним путем — на основу говора избјеглица из те оазе, сазнали смо на основу рада Д. Петровића. Њихов говор има у 3. л. мн. презента глагола свих врста наставак *-у*. Ту је и: *ндсү*, *рїдү*, *забордвү*, *уљїгегү*, *блү*, *горү*, *велү*, *бљезжү* (Петровић, Врачани, II, 213). Ту је и: *дтү*, *нѣтү*, чак и *дни тү ддћ* (исто, 214).

4. Посебно мјесто, у скупини говора нашега језика који се налазе ван наших језичких граница, припада говору Галипољских Срба. То је једна група „српскога живља која је више столећа провела одвојено од главнине српскога народа“, а која се данас налази „у варошици Пехчеву на ивици Малешевске Котлине у источној Македонији, а досељена је онамо из села Барјамича, у близини Галипоља на територију данашње Европске Турске“. У њиховом говору имамо: „3. л. мн. презента у говорном језику ... готово искључиво“ облике „који се завршавају на *-ју*“. Само неки глаголи VII и VIII врсте, и у говору неких појединаца, имају овај облик са наставком *-у*, као у промјерима: *врту*, *запалу*, *вишту*. У pjesмама, међутим, такви облици су обични: *загрлу*, *изгубу*, *поклону*, *накршу*, *мислу*, *умору*, *носу*, *износу*, *рану*, *стору*, *прифату*. Ту се јавља и *-ћу* мј. *ће*: *да-л ћу доћи дивојке* (Ивић, Галипољци, 235—236). За наш проблем је од значаја и чињеница да су Галипољци поријеклом, управо њихови преци, „из Јагодице“ и да су дуго времена били у несловенској средини и под туђим језичким утицајем. Тај момент, као што ће се доцније видјети у овоме раду, може имати великог значаја за наш проблем.

5. У области Молиса, код Напуља, постоји, такође, једна оаза нашега језика. Према Милану Решетару, који је испитивао њихов говор, већину тих наших исељеника чине потомци далматинских штокаваца, из подручја које се налази између Велебита и Неретве. Они су у сусједну Италију доспјели у XVI вијеку. У 3. л. мн. презента у говору ових наших исељеника имамо обично завршетак *-у*: *брдјү*, *бдлу*, *стдјү* (Решетар, Die serbokroatischen Kolonien, 217);

VII

На основу изнесног материјала, а који је узиман из постојеће дијалектолошке литературе, главнине радова о говорима штокавског нарјечја, могли би се извести слједећи закључци:

1. Сви штокавски говори, према обличком завршетку у 3. л. мн. презента глагола VII и VIII Белићеве врсте, могу се подијелити у три веће скупине, и то:

а) говори у којима се још увијек чува класично стање, чува се облички завршетак *-е*. У овој скупини имамо: Трстеник, Левач, Грузу, многе говоре у Подрињу; овамо припадају и говори Срба како екаваца тако и ијекаваца у Славонији и Барањи; затим староцрногорски средњокатунски и љешански говори, говор Бјелопавлића; безмало сви новоштокавски говори у Црној

Гори, сви говори данашње Херцеговине, изузетак чине нека муслиманска села; јужна Босна, Горње Цапарде, западnobосански ијекавски говори, Удбина, *ије-шта* говори Лике, сем мањих изузетака; *ије-шћа* говори у источној и централној Босни; *и-шта* говори у западној Херцеговини, сем мањих изузетака; *и-шћа* говори у Дрежници и Рами, сем Прозора.

Како се на основу ових топономастичких одређења може закључити, још увијек је велико подручје које чува класично стање и оно се протеже од Трстеника преко Подриња и Црне Горе на Херцеговину, Босну и Лику. И, што није неважно за наш проблем, све су то говори који се налазе унутар наше језичке и дијалекатске територије и нису, никада, били под јачим и непосреднијим утицајем са стране.

б) говори у којима се напоредо јављају и старији облици, са обличким наставком *-е*, и новији облици, са обличким наставком *-у*. Истина, није исто стање у свим тим говорима: у једнима је појава аналошког наставка *-у* сведена на најмању мјеру; у другима, пак, облички наставак *-у* може бити равноправан са обличким наставком *-е*.

Говоре овог типа, са обадва наставка у 3. л. мн. презента глагола VII и VIII Белићеве врсте, налазимо од Лужнице и Ђердапа преко Раче, Куршумлије, Косова, Александровачке жупе и Бруса на централну Шумадију, Ибар, Мачву, Колубару, затим на Срем, Госпођинце, неке штакавске говоре у Славонији преко Посавине на Доњу Подравину; односно, преко Косова на источноцрногорски говор, Црмницу, Боку, нека муслиманска мјеста у зони источнохерцеговачких говора; Конавле, Дубровник; у икавскошћкавској зони Прозор, Зеница, Лашва, Дервента, *и-шћа* говори западне Босне, Имотска крајина и Бекија, посавски говорни тип у Славонији и Барањи.

Како нам ови подаци говоре, велика је зона у којој могу напоредо да се јаве оба ова обличка наставка. Али, понављам, није учесталост њиховог јављања иста у Лужници или Ђердапу и Мачви, Колубари и Драгачеву. По моме мишљењу ни узрочници тој појави нису исти у свим наведеним мјестима. У неким од њих, а то су они говори који се налазе у средишњим зонама штокавштине, та појава је резултат унутарњих аналошких уопштавања. У другима од наведених говора, узрочнике можемо тражити не само у аналогiji него и у јачем подстицају за ту појаву коју су условљавали туђи језички елементи или, пак, утицаји других говорних типова на ове. Ово нарочито може да се односи на говоре у периферним зонама штокавштине у којима страни елементи нису успјели да у потпуности уклоне ову морфолошку специфичност глагола VII и VIII врсте.

в) говори у којима је наставак *-у* потиснуо старији наставак *-е*. То су, најчешће, наши периферни говори или, пак, говори оних мјеста у којима заједно живе, и дуго, представници нашега језика и неког страног језика, или су носиоци нашега језика имали дуже контакте са носиоцима страног језика. А странци су у оваквим ситуацијама врло подложни различитим аналошким уопштавањима. То се десило и са овим глаголским обликом. Под њиховим утицајем та је особина постала и особина исконских наших носилаца тога говорнога типа.

Овакве говорне типове имамо од јужноморавског преко ђаковачког, јањевског, говора Приштине, Гњилана, Лесковца, затим прешевско-бујановачки говорни тип, говор Црне траве и Власине, говор Сирињичке жупе, Алексиначког Поморавља. Том говорном типу припада и биограчићки говор као и говори Бачке и Баната. Од ијекавских говора овој скупини припадају говор Бихора, дубровачки говор, говор икаваца штакаваца, па, можда, и ијекаваца штакаваца Ливањског поља и Горског котара. Није искључено да ће се овој скупини придружити и још неки говор у границама штокавског нарјечја. Чињеница је да су увијек у питању или наши периферни говори или, пак, говори који су у својој историји имали тјешње везе са неким страним језиком, или неким другим нашим дијалектом.

Да је за развитак ове особине био од значаја и национални састав говорника, свједочи чињеница да наши дијалектолози често указују на то да су носиоци ове особине, уопштеног наставка -у, припадници исламске вјере. То би говорило да је у тим срединама било чешћих и тјешњих контаката између наших муслимана, који су сви у тим срединама старинци, и припадника неког страног језика, у првом реду турскога. У таквим срединама, понављам, аналошке појаве су биле обичније и разноврсније. Ово је нарочито могло бити обичнија појава у породичним круговима, гдје је долазило до мјешовитих бракова. На овакав закључак упућује и ситуација коју налазимо у нашим говорима на туђим језичким просторима, у нашим говорима ван наших језичких граница.

И, на крају, овдје се може поставити и једно начелно питање: однос наше граматичке норме према говорној стварности? Одговор на ово питање никако не може бити уједначен. Није свеједно, на примјер, да ли је у питању однос краткоузлазног и дугоузлазног акцената на неком од акцентованих слогова или је у питању однос старијег облика множине према новијим облицима. То, исто тако, вриједи и за наш случај. Језички нормативи прихватају акцентске дублете, па и триплете, али не прихватају старије облике генитива, датива, инструментала и локатива множине именичких промјена, без обзира на то колико неки од тих облика може, још увијек, да буде жива говорна категорија у неком говору. Чак и да је у питању говор који цјелокупном својом граматичком структуром чини најужу основицу наше језичке норме. То, такође, вриједи и за наш случај. Без обзира на то што су облици 3. л. мн. презента глагола VII и VIII Белићеве врсте на -у иновативни, без обзира на то што су они врло распрострањени у говорима штокавског нарјечја, па и оним из најуже основице наше језичке норме, они не могу добити право грађанства у нашем књижевном стандардном језику. И тако ће бити све дотле док постоји и један од тих говора који чува изворне облике. Када не би било тако, наша језичка нормативистика почивала би на врло slabим ослонцима и често би била изложена измјенама. То би некада могло бити изложено и жељама појединаца. А, мора се признати, никаква норма, па ни језичка, не може почивати на жељи појединаца, без обзира на то о каквим је појединцима ријеч.

VIII

Скраћенице

АНУБиХ, Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Сарајево.
 АФФ, Анали Филолошког факултета у Београду.
 БЈФ, Библиотека Јужнословенског филолога, Београд.
 БХДЗБ, Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево.
 ГЗС, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановић, Београд.
 ГФФНС, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду.
 ЗФЛ, Зборник за филологију и лингвистику Матице српске, Нови Сад.
 ЗФФП, Зборник Филозофског факултета у Приштини.
 ЈАЗУ, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб.
 ЈФ, Јужнословенски филолог, Београд.
 ППЈ, Прилози проучавању језика, Нови Сад.
 САНУ, Српска академија наука и уметности, Београд.
 СДЗБ, Српски дијалектолошки зборник, Београд.
 ХДЗБ, Хрватски дијалектолошки зборник, Загреб.

IX

Извори из којих су коришћени подаци

- Алексић, Рељковић — Алексић Радомир, *Језик Матије Антуна Рељковића*, БЈФ, Београд 1931, књ. 4.
 Алексић, Паштровићи — Алексић Радомир, *Извештај о дијалектолошким истраживањима*, ГЗС VI, 1939.
 Алексић — Вукомановић, Основне особине — Радомир Алексић и Славко Вукомановић, *Основне особине александровачког и бруског говора*, АФФ 6, 1966.
 Арсовић, Блаце — Арсовић Југослава, *Главне фонетске особине говора Блаца и околине*, ППЈ 9, 1974.
 Арсовић, Блаце II — Арсовић Југослава, *Акцент и меница женског рода у говору Блаца и околине*, ППЈ 13—14, 1977—1978.
 Баотић, Кострч — Јосип Баотић, *Акцентски систем села Кострча у босанској Посавини*, БХДЗБ II, 1979.
 Баотић, Дервента — Јосип Баотић, *Икавскоићкавски говор у околини Дервенте*, БХДЗБ IV, 1983.
 Барјактаревић, Ђулиане — Данило Барјактаревић, *Говорне особине Ђулиане*, Дијалектолошка истраживања, Јединство, Приштина 1977.
 Барјактаревић, Метохија — Данило Барјактаревић, *Говор Срба у Метохији*, Приштина 1979.
 Барјактаревић, Приштина — Данило Барјактаревић, *Приштина у говору Срба старинаца*, Дијалектолошка истраживања, Приштина 1977.
 Барјактаревић, Ибарски Колашин — Данило Барјактаревић, *Пресек развоја говорних особина Ибарског Колашина*, Дијалектолошка истраживања...
 Барјактаревић, Прешевско-бујановачка говорна зона, Дијалектолошка истраживања...
 Барјактаревић, Чумић — Данило Барјактаревић, *Гласовне и морфолошке особине у говору села Чумића*, ЗФЛ IV—V, 1961—1962.
 Барјактаревић, Новопазарско-сјенички — Данило Барјактаревић, *Новопазарско-сјенички говори*, СДЗБ XVI, 1966.
 Барјактаревић, Бихор — Данило Барјактаревић, *Бихорски говор*, ЗФФП III, 1966 и Ив 1967.
 Белић, ДИЈС — Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗБ I, 1905.
 Белић, Историја језика — Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2, Речи са конјугацијом, Београд 1969.
 Богдановић, Бучум — Недељко Богдановић, *Говор Бучума и Белог Потока*, СДЗБ XXV, 1979.

- Богдановић, Поморавље — Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, СДЗБ XXXIII, 1987.
- Божовић, Колашин — Маринко Божовић, *Говор Ибарског Колашина*, маг. рад, рукопис.
- Божовић, Ибар — Маринко Божовић, *Говор средњег Ибра*, докторска дисертација, рукопис.
- Брабец, Тузла — Иван Брабец, *Говор Тузле и околице*, докторска дисертација, рукопис, цитирано према С. Халиловићу.
- Брозовић, Фојница — Далибор Брозовић, *Говор у долини ријеке Фојнице*, докторска дисертација, рукопис.
- Брозовић, Ијекавскошћакавски — Далибор Брозовић, *О проблему ијекавскошћакавског (источно-босанског) дијалекта*, ХДЗБ II, 1966.
- Бутуровић, Ливањско поље — Ђенана Бутуровић, *Народни говор Ливањског поља*, Гласник Земалског музеја у Сарајеву, Етнологија, 1961.
- Будмани, Дубровачки — Перо Будмани, *Дубровачки дијалекат како се сада говори*, Рад LXV.
- Ваљевац, Лашва — Наила Ваљевац, *Говор Лашве*, докторска дисертација, рукопис.
- Ваљевац, Високо — Наила Ваљевац, *Говор височких Муслимана*, БХДЗБ IV, 1983.
- Vescu — Banatska Стпа гора — Victor Vescu, *Govor Banatske Crne gore*, ЗФЛ XIXI, 1976.
- Вујовић, Мрковићи — Лука Вујовић, *Мрковићи дијалекат (с кратким освртом на сусједне говоре)*, СДЗБ XVIII, 1969.
- Вукадиновић, Црна Трава — Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*, докторска дисертација, рукопис.
- Вукићевић, Куршумлија — Милосав Вукићевић, *О говору околине Куршумлије*, ЗФФП, VIII, 1971.
- Вуковић, Пива — Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, 1940.
- Вукомановић, Маргитић — Славко Вукомановић, *Језик Стипана Маргитића Марковца*, Филолошки факултет, Монографије XXXIX, Београд 1971.
- Вушовић, Херцеговина — Данило Вушовић, *Дијалекат источне Херцеговине*, СДЗБ III, 1927.
- Грковић, Копанник — Милица Грковић, *Дијалектолошки текстови са Копанника*, ППЈ 7, 1971.
- Даничић, Историја обљика — Ђуро Даничић, *Историја обљика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, У Биограду 1874.
- Дешић, Западнбосански — Милорад Дешић, *Западнбосански ијекавски говори*, СДЗБ XXI, 1976.
- Драгичевић, Лика — Милан Драгичевић, *Говор личких ијекаваца*, СДЗБ XXXII, 1986.
- Ђукановић, Цапарде — Петар Ђукановић, *Говор села Горње Цапарде (код Зворника)*, СДЗБ XXIX, 1983.
- Ђукановић, Драгачево — Петар Ђукановић, *Говор Драгачева*, докторска дисертација, рукопис.
- Ђуровић, Прибој — Радосав Ђуровић, *Рефлекси јага у околини Прибоја*, СДЗБ XXVI, 1986.
- Ђуровић, Прелазни говори — Радосав Ђуровић, *Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине*, СДЗБ XXXIII, 1992.
- Живковић, Сведочанства — Мирко Живковић, *Сведочанства о српско (југословенско) румунским културним и књижевним односима*, Kriterion, Букурешт, 1976.
- Ивић, Оребић — Д-р Павле Ивић, *Извештаји о научно-истраживачком раду на терену*, ГФФНС, II, 1957.
- Ивић, Дубровачко приморје — Д-р Павле Ивић, *Извештаји о научно-истраживачком раду на терену*, ГФФНС, II, 1957.
- Ивић, Хере — Д-р Павле Ивић, *Место банатског херцског говора међу српским дијалектима*, Нови Сад 1958 (прештампано из зборника „Банатске Хере“).
- Ивић, Банат — Павле Ивић, *О говорима Баната*, ЈФ XVIII, 1949—1950.
- Ивић, Дијалектологија — Д-р Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Матича српска 1956.
- Ивић, Ловра — П. Ивић, *О српском говору у селу Ловри*, Studia slavica, Academiae scientiarum hungaricae, t. XII, fasc. 1—4, Будимпешта 1966.
- Ивић, Галипољци — Павле Ивић, *Говор галипољских Срба*, СДЗБ XII, 1957.
- Ивић, Биограчићи — Павле Ивић, *Белешке о биограчићком говору*, СДЗБ XXIV, 1978.

- Ивић, Поговор — Др Павле Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, Поговор Рјечнику, издање Просвете, Београд 1966.
- Ивић, Прилог реконструкцији — Павле Ивић, *Прилог реконструкцији предлигационе дијалекатске слике српскохрватске језичке области*, ЗФЛ IV—V, 1961—1962.
- Ивић, Кукин — П. Ивич, *Один неисследованный штокавский говор с двояким рефлексом њ*, Исследования по славянскому языкознанию, Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики, Москва 1971.
- Ивић, Штокавски говори — Д-р Павле Ивић, *Једна доскора непозната група штокавских говора: говори с неизмењеним јагом*, ГФФНС, I, 1956.
- Ивишић, Посавски — Стјепан Ивишић, *Данашњи посавски говор*, Рад, књ. 196 и 197, 1913.
- Ивишић, Шаптиновачко нарјече, Рад, књ. 168, 1907.
- Илић, Радичевић — Војислав Илић, *Песнички језик Бранка Радичевића*, Матица српска, Нови Сад 1964.
- Јахић, Ијекавскоштакавски — Цевад Јахић, *Ијекавскоштакавски говори источне и југоисточне Босне*, докторска дисертација, рукопис.
- Јерковић, Игњатовић — Јован Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*, Матица српска, Нови Сад 1972.
- Јерковић, Атанацковић — Др Јован Јерковић, *Језик Богобоја Атанацковића*, Матица српска, Нови Сад 1976.
- Јовић, Трстеник — Душан Јовић, *Трстенички говор*, СДЗб XVII, 1968.
- Кашић, Конавле — Зорка Кашић, *Говор Конавала*, докторска дисертација, рукопис.
- Кашић, Видаковић — Јован Кашић, *Језик Милована Видаковића*, Филозофски факултет, Нови Сад 1968.
- Ластавица, Коренички — Богдан Ластавица, *Коренички говор*, Наставни вјесник, XIV, Загреб 1905—1906.
- Милас, Мостарски — Матеј Милас, *Данашњи мостарски дијалекат*, Рад 153, 1903.
- Милетић, Црмница — Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗб IX, 1940.
- Михајловић, Лесковац — Јован Михајловић, *Лесковачки говор*, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, Лесковац 1977.
- Митровић, Лесковац — Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лесковац 1984.
- Младеновић, *Језик владике Данила*, Матица српска, Нови Сад 1977.
- Младеновић, Рајић — Александар Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, Матица српска, Нови Сад 1964.
- Младеновић, Хекторовић — Александар Младеновић, *Језик Петра Хекторовића*, Матица српска, Нови Сад 1968.
- Младеновић, Сиринићка жупа — Радивоје Младеновић, *Говор Сиринићке жупе*, магистарски рад, рукопис.
- Могуш, Сењски — Милан Могуш, *Данашњи сењски говор*, Сењски зборник, II, Сењ 1966.
- Николић, Тршић — Берислав М. Николић, *Тршићки говор*, СДЗб XVII, 1968.
- Николић, Срем — Берислав М. Николић, *Сремски говор*, СДЗб XIV, 1964.
- Николић, Мачва — Берислав М. Николић, *Мачвански говор*, СДЗб XVI, 1966.
- Николић, Колубара — Берислав М. Николић, *Колубарски говор*, СДЗб XVIII, 1969.
- Николић, Горобиље — Мирослав Николић, *Говор Горобиља* (код Ужичке Пожеге), СДЗб XIX, 1972.
- Николић, Полимље — Мирослав Николић, *Говор србијанског Полимља*, СДЗб XXXVII, 1991.
- Окука, Рама — Милош Окука, *Говор Рама*, Свјетлост, Сарајево 1983.
- Окука, Дрежница — Милош Окука, *Говорне особине становника Дрежнице*, Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине, Етнологија, н. с. св. 38, Сарајево 1983.
- Павлица, Удбина — Драган Павлица, *Говор околине Удбине*, СДЗб XXX, 1984.
- Павловић, Јањево — Миливој Павловић, *Говор Јањева*, Нови Сад 1970.
- Павловић, Сретечка жупа — Миливој Павловић, *Говор Сретечке жупе*, СДЗб VIII, 1939.

- Павловић, Рача — Павловић Радослав, *Облици деκлинације и конјугације у говору подручја Раче крагујевачке (с посебним освртом на акценат)*, СДЗБ XXVIII, 1982.
- Петровић, Змијање — Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*, Нови Сад 1973.
- Петровић, Банија и Кордун — Др Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад — Загреб 1978.
- Петровић, Врака — Драгољуб Петровић, *Морфолошке особине Врачана*, ГФФНС, XVI/1, 1973.
- Пецо, Источна Херцеговина — Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, 1964.
- Пецо, Ђердап — Асим Пецо, *Говор ђердапске зоне*, ЗФЛ XV/1, 1972.
- Пецо — Милановић, Ресава — Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Ресавски говор*, СДЗБ XVII, 1968.
- Пецо, Централна Херцеговина — Асим Пецо, *Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине*, ЈФ XXV, 1961—1962.
- Пецо, Ортијеш -- Асим Пецо, *Акцент села Ортијеша*, Научно друштво Босне и Херцеговине, Грађа X, Одељење историјско-филолошких наука, књ. 7, Сарајево 1961.
- Пецо, Буна — Асим Пецо, *Говор села Буне*, ЗФЛ I, 1975.
- Пецо, Јекавске оазе — Асим Пецо, *Јекавске оазе у западној Херцеговини*, ЈФ XXVII, 1966—1967.
- Пецо, Преглед дијалеката — Асим Пецо, *Преглед српскохрватских дијалеката*, Београд 1978.
- Пецо, Западна Херцеговина — Асим Пецо, *Икавскоштокавски говори западне Херцеговине*, АНУ-БиХ, Дјела, књ. LXI, Сарајево 1986.
- Пецо, Икавскошћакавски говори — Асим Пецо, *Икавскошћакавски говори западне Босне*, БХДЗБ I, 1975. и III, 1982.
- Пешкикан, Староцрногорски — Митар Пешкикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ XV, 1965.
- Пешкикан, Један поглед — Митар Пешкикан, *Један оптии поглед на црногорске говоре*, ЗФЛ XXIII/1, 1979.
- Пижурница, Колашин — Мато Пијурница, *Говор околине Колашина*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград 1981.
- Поповић, Треће лице множинe — Иван Поповић, *Треће лице множинe презента у војвођанским говорима*, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, књ. 4, Нови Сад 1952.
- Поповић, Госпођинци — Иван Поповић, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*, САНУ, Посебна издања, књ. CDXXV, Одељење литературе и језика, књ. 21, Београд 1968.
- Прић, Суботица — Љубица Прић, *Говор Буњеваца Суботнице и околине*, магистарски рад, рукопис.
- Радић, Мрче — Првослав Радић, *Цртаци о говору села Мрче у куришумлијском крају*, СДЗБ XXXVI, 1990.
- Ракић, Доња Мутница — Софија Ракић-Милпојковић, *Основе морфолошког система говора Доње Мутнице (код Параћина)*, СДЗБ XXXVI, 1990.
- Реметић, Кладањ — Слободан Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини*, ППЈ, 6, 1970.
- Реметић, Шумадија — Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, СДЗБ XXXI, 1985.
- Rešetar, Der štokavische — Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Већ 1907.
- Rešetar, *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens*, Већ 1911.
- Решетар, Дубровачки зборник — Милан Решетар, *Дубровачки зборник од год. 1520*, СКА, Посебна издања, књига С, Философски и филолошки списи, књ. 24, Београд 1933.
- Секереш, Даљ — Стјепан Секереш, *Говор даљских Срба*, ЗФЛ VII, 1964.
- Секереш, Осијек — Стјепан Секереш, *Говор осјечких Срба*, ЗФЛ VI, 1963.
- Секереш, Јужна Барања — Стјепан Секереш, *Говор Хрвата у јужној Барањи*, ХДЗБ 4, 1977.
- Секереш, Славонија — Стјепан Секереш, *Говор славонских Срба*, ЗФЛ XVI/1, 1972.
- Секереш, Пожега — Стјепан Секереш, *Говор пожежких Срба*, ЗФЛ XIX/1, 1976.
- Секереш, Барања — Стјепан Секереш, *Говор Срба у јужној Барањи*, ЗФЛ XXIII/2, 1980.
- Секереш, Вировитица — Стјепан Секереш, *Говор Вировитнице и околице*, ЗФЛ XVIII/2, 1975.
- Секереш, Западна Бачка — Стјепан Секереш, *Говор Хрвата у западној Бачкој*, ЗФЛ XXIII/1, 1980.

- Симић, Обади — Милорад Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу*, СДЗБ XXIV, 1978.
- Симић, Левач — Радоје Симић, *Левачки говор*, СДЗБ XIX, 1972.
- Станић, Ускоци — Милија Станић, *Ускочки говор*, СДЗБ XX, 1974.
- Станојевић, Севернотимочки — Маринко Станојевић, *Севернотимочки дијалекат*, СДЗБ II, 1911.
- Стевановић, Источноцрногорски — Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIII, 1933—1934.
- Стевановић, Ђаковачки — Михаило Стевановић, *Ђаковачки говор*, СДЗБ XI, 1950.
- Стевовић, Гружа — Игрутин Стевовић, *Шумадијски говор у Гружи*, СДЗБ XVIII, 1969.
- Тешић, Љештански — Милосав Тешић, *Говор Љештанског*, СДЗБ XXII, 1977.
- Тешић, Узовница — Милосав Тешић, *Фонетске особине говора азбуковачког села Узовнице*, ЈФ XXXIV, 1978.
- Томановић, Лепетане — Васо Томановић, *Акцент у говору села Лепетане (Бока Которска)*, Библиотека Јужнословенског филолога, 7, Београд 1937.
- Томић, Свинница — Миле Томић, *Говор Свинничана*, СДЗБ XXX, 1984.
- Томић, Радимци — Миле Томић, *Говор Радимца*, СДЗБ XXXIII, 1987.
- Ћирић, Лужница — Љубисав Ћирић, *Говор Лужнице*, СДЗБ XXIX, 1983.
- Ћупић, Бјелопавлићи — Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, СДЗБ XXIII, 1977.
- Hamn, Podravina — Josip Hamn, *Štokavština Donje Podravine*, Rad JAZU 275, 1949.

Асим Пецо

ТРЕТЬЕ ЛИЦО МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ ГЛАГОЛОВ ТИПА *НОСИТИ*, *ВОЉЕТИ* И *ДРЖАТИ* В ГОВОРАХ ШТОКАВСКОГО НАРЕЧИЯ

Р е з ю м е

На основании богатого материала в статье рассматривается „судьба“ форм 3-его лица множественного числа настоящего времени глаголов VII и VIII разряда (по Беличу) в говорах штокавского наречия. На основании этих данных приходится к выводу, что все штокавские говоры, учитывая данную особенность, можно разделить на три группы: а) говоры, в которых еще сохраняется „исконное“ состояние, окончание *-e*; б) говоры, в которых кроме этого окончания является и аналогичное *-y*; в) говоры, в которых аналогичное *-y* вытеснило подлинное *-e*. Первая группа говоров представляет собой центральную зону *што*-говоров; вторая группа охватывает и эту зону и, в большей степени, диалектную периферию; третья группа главным образом относится к нашей диалектной периферии, а во внутренности штокавского наречия к говорам, которые были под сильнейшим посторонним влиянием. Этой группе принадлежат все наши говоры, находящиеся за пределами наших языковых границ. На конце дается и возможное объяснение данного явления.